

LIETUVIŲ KARYBA XIII a.

Darius Baronas

ĮVADAS

KARAS - reiškiny, kurio žmonija kone labiausiai stengiasi išvengti, tačiau jis eina nuo žmonijos istorijos aušros. Jo permanentiškumas įdomus ir kontraversiškas. Karas nėra nekaltas vaikų žaidimas, tai - organizuota veikla, kuria tam tikrais veiksmais siekiama atimti kitam žmogui tai, kas jam brangiausia - gyvybę. Karo laukas - visa visuomenė. Vadinasi, karas nėra paprastas kultūros reiškiny.

Vargu ar galime nustatyti prievartos vartojimo žmonių tarpusavio santykiuose pradžia, tačiau karo tikrąja to žodžio prasme, ko gero, galime. Visų pirma ne visos visuomenės yra išgyvenusios jį: karo nežino šiaurės eskimai, nežino ir paleolito medžiotojai, žvejai. Senosiose civilizacijose karas kyla, anot Lewio Mumfordo, kaip galios sutelkimo mieste padarinys, sutampantis su ryškesne socialine stratifikacija¹. Karas, būdamas civilizacijos palydovas ir pranašas, persiėmęs jos bruožų, yra kultūrinių išradimų pritaikymo plataus masto prievartai veiksny.

Šiuolaikinė karo samprata neturėtų temdyti kitokio supratimo, jį turėtų padėti suvokti esmę: kas yra taika, kas yra karas, ar taika tik karo nebuvimas, ar normali būseną.

Paminėjus kai kuriuos bendrus bruožus, negalima nutylėti, kad karas - tai konfliktas. Konfliktinę situaciją reikia spręsti, o parinkus sprendimo būdą galima šį tą pasakyti apie konfliktuojančias visuomenes. Samprata "kitas" ar samprata "priešas" gali egzistuoti, bet viena pati ji nėra priešastis vaišintis ginklais. Juk dažniausiai karas kariaujamas dėl ekonominių tikslų, o ekonomika yra karo variklis.

Žmogus nėra tobula būtybė, todėl įmanomas kryptingas agresyvumo sutelkimas, kas faktiškai ir padaryta.

Lietuvių istorikai domisi ankstyvaisiais Lietuvos istorijos amžiais, tad ir karo tema nėra nauja.

---

¹ Mumford L. The City in History. N.Y. 1989. p.42: "Once the city came into existence, with its collective increase in power in every department this whole situation underwent a change. Instead of raids and sallies for single victims mass extermination and mass destruction came to prevail".

Nors apie lietuvių kovas, ypač su kryžiuočiais, yra daug rašyta, tačiau lietuvių karybos tyrinėjimai nėra gausūs. Ši tema dažniausiai būdavo gvildinama apibendrintai, tarsi politinė istorijos iliustracija, o traktuojama laisvai leidžiant įsivyrauti nuotaikoms ir nereflektuotiems prioritetams. Tokios krypties pavyzdys būtų Antano Kučinsko nuostata, kuriam pagrindinis klausimas tiriant, pvz., Strėvos ar Rūdavos mūšius, - kas laimėjo? Kronikininkų subjektyvumą, kuris “neretai kronikos autorių nuveda nuo tikslaus ir teisingo įvykių vaizdavimo: savuosius laimėjimus didina, o pralaimėjimus mažina”², pasirinkdamas kaip savo kritikos išeities tašką, jis prieina išties, švelniai tariant, prie keistų išvadų: “po Strėvos mūšio Ordinui”, matyt, trūko jėgų ir todėl jis pasitraukė, o gal net buvo lietuvių sumuštas”³. Bet “iš to fakto, kad nė viena kronika neužrašė mūšio eigos ir kad iš Ordino pusės krito tokie žymūs vyrai, tenka pasidaryti išvada, kad kautynės išėjo kryžiuočių nenaudai”⁴. Neargumentuoto lietuvių didvyriškumo atšvaitai kartais švysteli net ir labai rimtų istorikų raštuose. Antai Zenono Ivinskio nuomone, “tie tolimi lietuvių žygiai į rytus buvo lyg savotiškas savo protėvių gyvenviečių ir jų etninių likučių ieškojimas”⁵. Nors istorikui savo subjektyvaus požiūrio ir traktuotės neįmanoma išvengti, vis dėlto argumentus remiant gausiais šaltiniais bei Lietuvos istorijos kontekstualių regėjimų panašių nuomonių nesolidumas tampa akivaizdus. Toks principas, kai argumentuojama šaltiniais, o ne nuomone, reprezentuojamas Henriko Łownianskio, Edvardo Gudavičiaus, Alvydo Nikžentaičio ir kt. darbuose, kuriuose ir karybos klausimai aiškinaimi ne vien per karybą, bet ir atsižvelgiant į visuomenės kitimą.

Remdamasis Henriko Latvio, Petro Dusburgiečio, Vygando Marbugiečio, Livonijos eiliuotąja kronikomis bei rusų metraščiais, nesutelkiu pagrindinio dėmesio į klausimą, kas mūšį laimėjo ar pralaimėjo: juk nesijaučiu galįs geriau už kronikininką žinoti, kaip buvo iš tiesų, daugiau dėmesio kreipiu į tai, kas yra parašyta, galbūt net per daug tuo pasikliaudamas. Turėdamas omeny minėtus pavojus, nesu visiškai tikras pats jų išvengęs, tačiau drįstu rašyti, nors negarantuojau, kad aukšti pažadai išsipildys.

---

² Kučinskas A. Kęstutis. V., 1988, p.44.

³ Ten pat, p.60.

⁴ Ten pat, p.83.

⁵ Ivinskis Z. Lietuvos istorija (toliau - Istorija). V., 1991, p.159.

Pagrindinis šio straipsnio tikslas - išsiaiškinti, kokie lietuviai kariavo ir kaip kariavo.

Pabaltijo genčių taryba XIII a., tai akcentuojama ir istorinėje literatūroje, tarpusavyje per daug nesiskyrė, todėl šiame straipsnyje cituojami šaltiniai, liečiantys vien lietuvius. Dėl XIII a. lietuvių ištikimybės likimo jų karyba nenustojė vystytis. Tai ir yra objektyvaus pasirinkimo priežastis.

Straipsnio pavadinimas "Lietuvių karyba XIII a." yra užuomina, kad nesiekama aprašyti XIII a. karų, o mėginama suprasti, kas yra karas XIII a. Lietuvoje. Kodėl šiame amžiuje? XIII a. būdingiausi du aspektai. Europos mastu galime skirti civilizaciją ir barbariškumą, pastarasis, be abejo, būdingas Lietuvai. Didžiojo tautų kraustymosi laikais ir iki pat XI a. barbarai veržėsi į buvusias Romos valdas, o Europos ekspansijos amžiais ne tiek Lietuva atrado, kuri, anot Henriko Paszkiewicziaus, "daug daugiau norėjo ir privalėjo imti iš ją supančio pasaulio, nei galėjo duoti"⁶, kiek ji buvo atrasta. Vokiečių vykdoma "veržimosi į Rytus"⁷ politika buvo naujas dalykas visame Pabaltijo regione. Erico Christianseno teigimu, kryžiaus žygiai į Lietuvą nebuvo tokie imponantiški ir brangūs kaip į Šventąją Žemę, tačiau pakeitimų, kuriuos jie sukėlė, pėdsakai nėra visiškai išnykę ir dabar⁸. Visų pirma tai nauja valdžios koncepcija, kurios regioninį netapatumą galima pailustruoti Henriko Latvio mintimi, jog rusų carai užkariauja kitas gentis ne tam, kad pajungtų į krikščionių tikėjimą, bet kad jos mokėtų duokles ir pinigų⁹. Šis vienas iš trijų Z.Ivinskio išryškintų permanentinių Lietuvai geopolitinių veiksnių yra tarytum iššūkis, o atsakas į jį rodo visuomenės brandumą. Antra, XIII a. susidariusi Lietuvos monarchija žymi gentinės visuomenės transformaciją į naują - valstybinę - kokybę. Taigi dar kartą - kodėl būtent karyba?

---

⁶ Paszkewicz H. Jagillonowie a Moskwa, t. I. W., 1933, p.26.

⁷ žr. Gudavičius E. Lietuvos valstybės susidarymo reikšmė Vokietijos "veržimesi į Rytus". // *Lituanistica*, 1990. Nr.3, p.21-29.

⁸ Christiansen E. *The Northern Crusades* (toliau - *The Northern*). Minneapolis. 1980, p.2.

⁹ Genrich Latvijskij. *Chronika Livonii*. M. L., 1938. *Henrici Chronicon Livoniae* (toliau - *HCL*), p.341: "Est enim consuetudo regum Ruthenorum, ut quamcunque gentem expugnaverint, non Fidei christiane sed ad solvendum sibi tribulum et pecuniam subiugare".

I. Karingumas kaip pyktis

Grobio žygis

Baltų gentis VI a. gotų istorikas Jordanas apibūdina kaip taikingas¹, IX a. anglosaksų keliautojas Vulfstanas, svečiavęsis Vyslos Žemupio prūsų žemėse, teigia, kad tarp jų kyla daug karų². XIII a. ne retenybė prūsų antpuoliai į lenkų žemes, lietuvių - į livoniečių, rusų ir kitų tolimesnių kaimynų kraštus. Apie ankstesnių nei XIII a. laikų karybą rašytiniai šaltiniai tyli, o apie lietuvių karybą XIII a. galima pasakyti šį tą konkrečiau.

Konstatuodami tam tikrą karybos raidos akivaizdumą, pirmiausia turime atkreipti dėmesį į pagrindinius veiksnius, tarp kurių yra raktas, leidžiantis aiškinti pokyčių esmę. Apskritai gentinės visuomenės forma yra bendruomenė. Individo priklausymas giminei yra vienas pagrindinių visų socialinių sluoksnių, tiek nobilių, tiek laisvųjų laukininkų, bruožų. Petras Dusburgietis kariniu požiūriu prūsų visuomenę skirsto į raitelius - kilminguosius ir pėstininkus - nekilminguosius³. Šis tikrovę atitinkantis skirstymas taip pat žymi du pagrindinius karinių pajėgų telkimo būdus - kariauną ir visuotinį liaudies šaukimą, kurių pagrindiniai uždaviniai yra skirtingi.

Pirmiausia apie Žemės kariuomenę. Žemės kariuomenė savo telkimo būdu yra tam tikra prasme demokratinė. Kiekvienas vyras, pajėgiantis pakelti ginklą, privalo dalyvauti kariniuose veiksmuose. Šios prievolės užuomazgų yra ir Jogailos 1387 m. privilegijoje. Sembai, skelbdami 1253 m. žygį prieš Klaipėdos pilį, pranešė kiekvieną nestosiantį bausią mirtimi⁴. Tačiau visuotinio šaukimo kariuomenės žygiai į kaimynines žemes yra išimtinė retenybė, nes pagrindinė tokios kariuomenės užduotis - gynyba. Tolimi ir sunkūs žygiai pranoko kuklias daugumos laukininkų galias.

---

¹ Jordan. O proischozdenii i diejanijach gietov. I., 1960, p. 136: "... post quos ripam Oceani item Aesti tenent, pacatum hominum genus omnino".

² Scriptorum rerum prussicarum. Leipzig, 1861. Bd. I (toliau - SRP), p. 733: "...Da ist sehrviel Krieg unter ihnen ..."

³ SRP, p. 52.

⁴ Eiluiotoji Livonijos kronika (toliau - ELK). Lietuvos istorijos instituto vertimas į lietuvių kalbą; mašinraštis, p. 139.

Kariauna buvo antra karinių jėgų rūšis. Skyrėsi ir kariuomenės rūšių pobūdis. Žemės kariuomenei buvo būdinga defenzyva, o kariaunai - ofenzyva, nors užpultą kraštą gindavo ir kariaunos pajėgos. XIII a. pabaigoje prasidėjusiems lietuvių kariaunų žygiams, surengtiems ne vien į krikščionių kaimynų žemes, buvo skirta pakankamai dėmesio, nes kronikininkai apie juos paliko žinių. Ne visi jie buvo užfiksuoti, retas aprašytas išsamiau, tačiau pats jų gausumas nekelia abejonių. 1245 m. popiežiaus pasiuntinys Jonas de Plano Carpinis, vykdamas per Lenkijos karalystės ir totorių žemes, nuolat jautė mirtiną lietuvių, kurie slaptai ir kiek galėdami dažnai užpuldinėjo pietų Rusiją, pavojų⁶. Kas gi ginė karingai nusiuteikusius lietuvius į tolimus kraštus? H.Paszkieviciaus teigimu, lietuvių žygiai Rusijoje dažniausiai vykdavę palei upių, kurios būdavusios pagrindiniai prekybos keliai, tėkmę⁷.

Ne vien Rusia, bet faktiškai visos kaimyninės žemės nebuvo apsaugotos nuo lietuvių antpuolių.

Iš žygių geografinių kryptių įvairovės galima daryti prielaidą, kad lietuvių žemių konfederacija, būdama ikivalstybinis darinys, neturėjusi politinės strategijos. Galime sakyti, kad tai lėmė tikslų primityvumą. Viltis pralobti buvo pagrindinis akstinas leisti į tolimus ir pavojingus žygius, todėl šiuos žygius vadiname grobio žygiais. Henriko Latvio liudijimu, lyvių ir latgalių kraštai lietuviams buvo maistas ir pašaras⁸. Be abejo, buvo grobiamas gyvas ir negyvas inventorius. Su užpultojo krašto gyventojais dažniausiai buvo elgiamasi taip: vyrai nužudomi, o moterys ir vaikai išvedami į nelaisvę⁹. Kito krašto vyras buvo suvokiamas kaip potencialus karys, todėl priešas, o kad tai nėra išimtinis lietuvių bruožas, nesunku įsitikinti¹⁰. Mano manymu, šaltiniuose pasitaikantys duomenys apie dvasi-

---

⁵ Lowmianski H. *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego* (toliau - *Studia*). Poznań, 1983, p. 258.

⁶ "... Nichilominus tamen ibamus semper sub periculo capitis propter Lithuanos, qui saepe insultum faciebant occulte quantum poterant super terram Rusciae et maxime in locis illis per quos debebamus transire". - istorija, p. 160.

⁷ Jagiellonowie ..., p. 28.

⁸ HCL. p. 313: "... et erant Lyvones et Lethi cibus esca Lethonum".

⁹ HCL. p. 349: Lietuviai "... intrantes Saccalam, comprehendunt viros multos et occidentes eos tulerunt omnem substantiam eorum, et mulieres et parvulos et pecora eorum rapientes secum abduxerunt".

¹⁰ Plačiau apie tai žr.: *Studia* ..., p. 228-229.

ninkų nužudymą taip pat remtų anksčiau minėtą teiginį: tvirtą vyro ir kario tapatinimo iššaknijimą. Tiesa, šioki tokį niuansą galėtų duoti žemaičių dvasininkų, kaip nieko vertų dėl to, kad jie nebuvo kariai, “herojinis” traktavimas¹¹. Su tuo sutikti galime tik iš dalies, nepasiduodami kronikininkų sugestijai, kuriems dievo tarnų žūtis, gaubiama kankinystės aureolės, reiškia visai ką kita nei lietuviams. Suprantama, kad visuomenė, kuri egzistuoja kariškoje terpėje, labiausiai vertina karines vertybes. Neatsitiktinai Chrisburgo sutartyje minimi prūsų tulisonys ir ligašonys, šermenyse aukštinantys mirusiojo vagystes ir plėšimus, kuriuos jis atliko būdamas gyvas¹². Pagal šį kontekstą keistai skamba M.Tumlerio mintis, kad po antrojo prūsų sukilimo išsirutuliojo draugiškesni kovos metodai¹³. Abiejų pusių daromi žiaurumai nesutrukdė priešą įvertinti kaip karį. Antai Ragainės komtūras Liudvikas Libencelė, padaręs žemaičiams daug blogo, vis vien buvo jų gerbiamas¹⁴. Tokių pavyzdžių yra ir daugiau. Žinoma, nėra taisyklės be išimties: vienas kitas kilmingasis buvo tarsi tikėtinas išpirkos užstatas. Štai lyvių vyresnysis Uldevanas buvo išpirktas už žuvusio liuvių vado galvą¹⁵. Panašiai buvo elgiamasi ir su liuvių kilmingaisiais. Į Livonijos vokiečių nelaisvę pakliuvęs Mindaugo seserėnas Lengvenis buvo draugų (vrunde) išpirktas¹⁶. Ne visada būdavo apsaugotos nuo užpuolikų įtūžio moterys ir vaikai. 1208 metais estus užpuolę latgaliai visus gyventojus žudė nepaisydami nei lyties, nei amžiaus¹⁷. Tačiau toles-

¹¹ Urban W. The Samogitian Crusade. Chicago. 1989. (toliau - The Samogitian), p. 20: “Consequently, the pagan nobles of Samogitia dealt with the representatives of christianity ruthlessly: the Ydelighted in burning churches and torturing priests ... They valued priests even less. Priests were useless for war, sex, or work; and they knew that some Teutonic Knights privately shared their attitude”.

¹² Pašuto V.T. Obrazovanije Litovskovo gosudarstva. M., 1959. (toliau - Obrazovanije), p. 500: “... Tulissones vel Ligaschones, homines videlilcet mendacissimos historiones, qui ... tormentorum infernalium promerentur, dicentes malum bonum et laudantes mortuos de suis furtis et spoliis, immundiciis et rapinis ac aliis peccatis, que, dum viverent, perpetrarunt” ...

¹³ Der Deutsche Orden, von M.Tumler unter Mitarbeit von A. UDO. Marburg. 1981. p. 20: “Dabei entwickelten sich freundlichere Kampfmethoden”.

¹⁴ SRP. p. 159: “... frater Lodewicus de Libencele ... quantacunque mala fecit eis, tamen dilige bunt eum ...”

¹⁵ HCL. p. 351: “... et Uldewane secum deduxerunt. Pro cuius redemptione, postea datum est capuld eiusdem Lettonis occisi ...”

¹⁶ Studija, p. 254.

¹⁷ HCL, p. 309.

nis pasakojimas verčia manyti, kad pirminis diferencijuotas elgimasis su užpultojo krašto gyventojais buvo nulemtas ne vien ūkiniu interesu - juk "gyvasis inventorius" papildydavo nelaisvosios šeimos gretas, o gyvuliai - bandas, bet ir papročiu - kaip antai, vedybinių, kas etnologijoje vadinama vogtinėmis vestuvėmis¹⁸. Būtent šis aspektas yra perteikiamas H.Latvio žodžiais: "puellas quam plurimas, quibus solis parcere solent exercitus in terris istis"¹⁹.

Ne ką mažiau nei belaisviai ir gyvuliai lietuvius masino įvairiausias kitas turtas. Jo atkakliai buvo ieškoma sodybose, miškuose, net bažnyčios slenkstis nesudarydavęs kliūtis²⁰. Abatas Teodorikas, vyskupo Alberto pavedimu vykęs pas Polocko kunigaikštį, "prarado viską, ką su savim turėjo". Taisyklės "grobti - kas pagrobtina" išgalėjimą galime nujusti iš to, kad lietuviai, žygiavę į Žiemgalą ir gavę skubią žinią apie pavojų savo kraštui, nuo Polocko pusės pasuko atgalios ir vis vien nesusilaikė neatėmę Rygos vyskupo žvejų rūbų²¹. 1226 m. lietuvių kariuomenė, "kokios nebuvo nuo pat pasaulio pradžios"²², nusiaubė visą Toropeco sritį ir daug pirklių išmušė. Prekyba visur, taip pat ir Rytų bei Vidurio Europoje, dėl karinių priešiškimų nebuvo saugi²³, tačiau niekad nesustojo, bet XIII a. pr. Lietuvai dar buvo toli net iki "prekybos karo ir taikos zonoje"²⁵. Prekybos pajungimas karui aiškiai buvo matyti iš popiežių draudžiamo pre-

---

¹⁸ Baldžius J., Vogtinės vestuvės."Darbai ir dienos", IX, K., 1940, žr. p. 66-75.

¹⁹ HCL, p. 309.

²⁰ HCL, p. 296: "Lethones velocitate equorum deferuntur hac et illac circa ecclesiam et deo suos conservante ecclesiam non intrant, sed ad domum sacerdotis festinantes, equos et pecora rapiunt, vestes et cibaria et omnia, que inveniunt, vehiculis imponunt ... p. 297:" ... unus, ecclesiam intrans et ad equo suo non descendens nichilque ad rapiendum inveniens illos que in anguli latitantes ignorans, iterum festine recessit. ... unus ex eis in vehiculo suo sedens, ecclesiam transeundo sacerdotis non vidit", p. 313 ir kt.

²¹ HCL, p. 281. ir 268.

²² Polnoe sobranije ruskich lietopisei (toliau - PSRL), t. 1, 1927, p. 447-448.

²³ PSRL, t. 15, p. 345-346.

²⁴ HCL, p. 340-341; "... ut et sibi colloquentes viam mercatoribus in Duna prepararent securum et pacem renovantes facilius Letonibus resistere queant ... et ibant cuemo mercatores in navibus.

suis, et induerunt se omnes armis suis, precaventes insidias Letonum ex omni parte Dune".

²⁵ aliužija į: Mažeika R. Prekyba ir taika mirties zonoje // LKMA. V., 1993, t. 14, p. 105-118.

kių sąrašo²⁶. Taip pat tuo požiūriu paminėtini Livonijos pirklių skundai dėl juos apiplėšusių pskoviečių ar kitų rusų, kurie jų turtą perdavė lietuviams, turėdami tikslą, geriausiai perteiktą Livonijos magistro žodžiais: “propter quod dicti Lettwini, qui quasi viribus omnino defecerant, infinita pecunia locupletati nunc longe validius quam hactenus fidem christianam impugnant”²⁷.

Karo žygiai į gretimus kraštus buvo vienas pagrindinių nobilių turto šaltinių. Nepajungę laisvųjų bendruomenininkų darbo sau, jie grobdavo kaimyninių gyventojų turtą, tokiu būdu kompensuodami esamą trūkumą. Nors atskiros kariaunos pakludavo teritorinių vienetų sudarytai taikai, tačiau visi valdymo reikalai buvo tvarkomi kilmingųjų, užtat taikos būdavo trumpalaikės. Į taiką žiūrima kaip į apibrėžtą laiko tarpą, kai kariniai veiksmai nutraukiami. Ji suprantama kaip prekė, dėl kurios deramasi.

---

²⁶ Ten pat.

²⁷ Rowell S.C. *Between Lithuania and Rus': Dovmont Timofey of Pskov, his life and cult* (toliau - *Between*) // *Oxford Slavonic Papers. New series XXV*, 1992, p. 13.

Užuomazginiai mūšiai

Su grobio žygiu genetiškai yra susijusi XIII a. pr. lietuvių gentinė karyba. Dauguma Pabaltijo genčių buvo įpratusios žygiuoti žiemos metu¹, kai šaltis žemę ir vandenį sukausto ledu, nes kitais metų laikais, kaip tvirtina Bartolomėjus Anglas, šių kraštų užpulti neįmanoma². Ateiviai iš Vokietijos, Livonijos kryžininkai, 1211-1212 m. įsitikino, kad žiema yra tinkamiausias metas kariauti³, ir šio “sezoninio” veiksnio paprastai buvo paisoma visą lietuvių karų su kryžiuočiais laikotarpį.

Sėkmingo grobio žygio laidas buvo jo netikėtumas ir sparta. Įsiveržusiems į Toreidos žemę lietuviams iš pradžių neblogai sekėsi, nes kraštą jie užklupo neįspėta, o gyventojus su turtu - neišsislapsčiusius⁴. Turint grobį rankose, prasidėdavo antrasis žygio etapas - pasitraukimas. Tai buvo pavojingiausia. Pasklidus gandui apie užpuolimą, užpultieji visuotiniu papročiu kuo greičiausiai telkėsi priešą vyti arba vytis. Toks vaizdas savo įprastumu ypač ryškus Rusijoje: lietuviai iš pradžių plėšia rusų gyventojus, paskui traukiasi, o tada juos vejasi, tarkim, Naugardo ar Haličo kunigaikščių sutelktos pajėgos. Paveja arba nepaveja. Nors 1217 ir 1223 metais naugardiečiai vijosi lietuvius, tačiau šie paspruko greičiausiai todėl, kad nebuvo paėmę belaisvių, kurie visada suvaržydavo kariuomenės judėjimo greitį - metraščiai apie grobį tyli⁵. Užklupti grobiu aptekę lietuviai, traukiantys atgalios, dažnai neparodo didelio kovingumo. Jie yra linkę vengti mūšio, o kaunasi priversti kautis; taigi matyti aiškus siekis apiplėšti, nužudyti beginklius žmones, bet vengti susidūrimo su priešininko kariais. Antai žiemgaliai, drauge su kalavijuočiais įsiveržę į lietuvių žemes, pastebėjo, kad gyventojai išsislapstę miškuose, ir vengdami gresiančios kovos tuojau pat susimetė trauktis⁶.

---

¹ HCL. “... circa quadragesimam, quando magis ille gentes suas exercere solent expeditiones”, p.275.

² Bartholome-w the Englishman: “... therefore junneþ that londe may be assailed in summer, but on wynter, when waters and ryvers ben yflore” in, *The Northern ...*, p. 38.

³ Urban W.The Baltic Crusade (toliau - *The Baltic*) Dekalb. 1975, p. 83.

⁴ HCL. p. 296: “... invenientes terram nullis rumoribus premunitam” ...

⁵ PSRL. t. 10, p. 334.

⁶ HCL. p. 304: “Et cecidit sors et Famam prevenisse et Lethones ad bellum paratos esse. Unde stupefacti Semigalli nimis, ad redeundum Thentonicos invitant eo quod Lethonum valde timeant insultum”.

Tenebūnie mūsų atidos aplenkta vienas svarbus momentas: kas su kuo kovoja. Minėtoji grobio žygio taktika nurodo, kad iš esmės susiduria karys su beginkliu. Kodėl tai svarbu? Svarba, manyčiau, puikiai nusakyta F.Braudelio – “tikrovėje karas kaip menas buvo įmanomas tik tada, kai jį kariaudavo abi pusės”⁷. Vadinasi, tokiu atveju, kai priešininkui nepripažįstama elementaraus gynimosi teisė, reikalas tampa paramilitarinis. Tai gi patirtis, sukaupta tokioje kovoje, yra labiau medžioklinė nei karinė, o taip gal net būtų tinkamiau interpretuoti H.Latvio pasakojimą apie lietuvius “medžiotojus” ir rusus “kiškius”⁸. Patirtis yra karinė, kaupiama didžiausia kaina, kovoje karys prieš karį. Tad ties tuo ir apsistokime.

---

⁷ Brodel F. *Vriemia mira*. t. 3. M., 1992, p. 53.

⁸ HCL. p. 313: “Et fugerunt Rutheni per silvas et villas a facie Letonum licet paucorum, sicutfugiunt lepores ante faciem venatorum”. Žinoma, ši interpretacija neprieštarauja lietuvių dominavimo Livonijoje supratimui, plačiau žr. Dubonis A. Du šimtai pskoviečių saulės mūšyje (1236) // *Lituanistica*. 1990. Nr.1, p. 13-23.

Pėstininkų ir raitelių vaidmuo

Manau, kad mūšių analizės išeities taškas turi būti fakto, kas kausi - raiteliai ar pėstininkai, – nustatymas, nes skirtingų laikotarpių, - tarkim, 1208 m. ir Žalgirio, - mūšių kontempliavimas toje pačioje paradigmoje nėra įtikinamas¹. Šio straipsnio perspektyvinis analizės fonas, padedantis įvertinti, bet ne niveliacijos pamatas, yra klasikinė viduramžių Europos raitelių taktika - sunkiai ginkluotų riterių ataka². Mano galva, tai perprasti ir reflektuoti yra būtina. To neįvertinimo padarinys - keista interpretacija, pasitaikanti, pvz., R.Batūros ar A.Kirpičnikovo darbuose, implikuojanti kokybinį 13 a. Lietuvos ar Rusios pėstininkų lygiavertiškumą XIV a. Flandrijos ar Šveicarijos pėstiesiems kariams³.

Iš Petro Dusburgiečio pasakojimo apie prūsus galima daryti išvadą, kad tarp jų karių pėstininkų ir raitelių santykis buvo 10 su 14. Šis santykis ganėtinai tikėtinas žinant, kad raitelis iš esmės siejamas su kilminguoju. Tačiau ši išvada jokių būdu nėra išsamus atsakymas į klausimą. Juk, kaip minėta, į tolimus grobio žygius leisdavusios kilmingųjų kariaunos ir šie kariai jodavę raiti. Tad kaip jie kovodavo susidūrę su ginkluotu priešininku? Būdami priversti kovoti ir iš anksto pastebėję priešą, jie pasi-

---

¹ žr.Batūra R. Lietuviškos taktikos reikšmė Žalgirio mūšyje (toliau - Lietuviškos taktikos)// Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Nr. 1. V., 1993, p. 65-77.

² Keen M.Chivalry (toliau - Chivalry), London. 1984. p. 23: “It would seem, however, that it was not until the eleventh century that as a result of further technical advances, the tactic developed whereby, at a crucial point in battle, the charge of heavy cavalymen holding their lances in the “couched” position (tucked firmly under the right armpit and levelled at the enemy) could decide the day ... which was to be long the classic cavalry tactic of medieval warfare”.

³ Lietuvių karas su kryžiuočiais (toliau - LKK). V., 1964, žr. p. 87: “Lietuvos pėstininkų vaidmuo kovoje buvo kitoks, negu Vakarų Europoje. X - XIII a. Vakarų Europos feodalinėje kariuomenėje pėstininkai nesiskaitė kariais, jie daugiausiai saugodavo riterių kariuomenės stovyklą ir beveik nedalyvaudavo kautynėse. Tik nuo XIII - XIV a. pradžios Flandrijoje, Šveicarijoje, Anglijoje, Prancūzijoje pėstieji - o jais buvo miestiečiai bei laisvieji valstiečiai - vis plačiau ima dalyvauti kare. Palaipsniui išryškėja nepaprastai didelis pėstininkų vaidmuo kare. Tuo tarpu Lietuvoje, panašiai kaip Rusijoje, šalia raitelių svarbų vaidmenį kovojant su kryžiuočiais visą XIII a. ir vėliau vaidino pėstieji. // panašiai ir p. 7: Kirpičnikov A.N. Voennoe dielo na Rusi v XIII - XV veke. M., 1976.

⁴ SRP, p.52.

renka gynybinę taktiką. Jeigu laikas ir aplinkybės palankios - apsikerta mišku, kaip antai Lengvenio vedami kariai, išpėti Pinsko kunigaikščio Michailo, atsivejančių haličėnų laukė miške apsikirtė⁵.

Karybos istorikas H. Delbrukas tvirtina, kad "raiteliai pajėgūs tik puolamiesiems veiksams, jie nežino apie jokią gynybą"⁶. Iš tiesų sunku įsivaizduoti raitelių kautynes, kai juos skiria medžių užtvaros. Todėl čia susiduriama su gan dažnu reiškiniu - karių nulipimu nuo žirgų⁷. Šis reiškinys minimas neretai, ir net riteriams nebuvęs svetimas. Vargu ar Vaišniaus Ruškaičio būrio karių kritimą nuo arklių galime traktuoti kaip jų nemokėjimą joti, bet greičiau kaip bandymą gintis pėstiems⁸. Negalėdami priešpriešiais pastatyti lygiavertės raitelių rikiuotės, lietuviai nulipdami nuo arklių medžių užtvaras ar kitas gamtines kliūtis naudojo kaip priemones, efektingai mažinančias į akis krentantį raitelio pranašumą prieš pėstininkus, pavyzdžiui, priversti riterius kautis pėsčius, kas buvo pasiekta Karusos mūšyje, kai riterių žirgai, išpainioję į rogių užtvarą, buvo išbadyti⁹. Tuo buvo tikimasi suardyti priešininko rikiuotę ir jam primesti kovos sąlygas, kuriomis organizuota karinė jėga negali pasireikšti, o viską lemia kiekybinė persvara ir gaivališka kova vyras prieš vyrą. Saulės mūšyje, nors lietuviai ir privertė kryžiuočius kautis "jiems patiems visai nenorint, tačiau kaip paskutinės priemonės palaužti riterių pasipriešinimą griebėsi taranų"¹⁰. Ši taktika, kaip matome, ne visada nepasiteisindavo¹¹. Regis, neatsitiktinai metraščiai mini didesnius rusų patirtus nuostolius netvarkingose kovose: siaubiant apylinkes, išiveržiant į tuščią Pskovą, kaunantis Staraja Rusoje ar įpuolus į Toržoką¹². Čia ir slypi Haličo kunigaikščio Danieliaus įžvalgių žodžių, kuriais jis perspėjo savo karius, pras-

⁵ PSRL. t. 2, p. 182.

⁶ Delbrück G. Istorija voiennovo iskustva v ramkach političeskoj istorii. t. 3. M., 1933, p. 167.

⁷ A. Nikžentaitis tokią išvadą pagrindžia remdamasis Eiluiotąją Livonijos kronika. Žr. Nikžentaitis A. XIII - XV a. Lietuvių kariuomenės bruožai (toliau - kariuomenės bruožai) // Karo archyvas Nr. 13, p. 3-34, p. 8. V., 1992.

⁸ PSRL. t. 2, p. 181-182.

⁹ ELK, p. 287: "Kai arti visai jie puolė / Iš jų būrio pirmesnieji / Įsivėlė tarpe rogių / Tai lietuviams labai tiko / Jie išbadė jų žirgus / Žymesnioji dalis brolių / Krito mūsų sukuryje ..."

¹⁰ ELK, p. 70.

¹¹ PSRL. t. 4, p. 202: "... i bišasia s Litvoi, sgoniša Roušan' s kon' i mnogo konev otjaša i oubiša Dožamira Torpinič, a Roušan' mnogo i razgoniša ich po lesu". PSRL. t. 3, p. 54: "... i bišasia s nimi (su lietuviais), i otjaša u Novotoržcev koni i samich biša i poidoša s polonom proče".

¹² PSRL. t. 3. p. 32, t. 4, p. 214, t. 7, p. 162.

mė: “Krestijanam prostranstvo jest’ krepst, pokanym že jest’ tiesnota: dierjaždje obyčaj jest na bran”¹³.

Kalbėti apie rikiuotę, sunkiai atskiriamą nuo minios, yra keblu. Lietuvių ir kitų baltų kariuomenėms ar karių sambūriams pavadinti rašytiniai šaltiniai vartoja įvairius terminus: exercitus, potencia, acies, cuneus, turma, turba, polk ir pan. Terminai ne visada pakankamai informatyvūs, mat dažnai tas pats žodis taikomas skirtingiems dariniams apibūdinti, kaip antai: Žvelgaičio kariuomenė sustojo į pleišta (cuneus)¹⁴ ir Vytautas prieš Žalgirio mūšį karius surikiavo į pleištus ir pulkus (turmas)¹⁵, tačiau pirmuoju atveju kariai buvo pėstininkai, antruoju - raiteiliai. Tas pats karių pulkas viename sakinyje gali būti pavadintas “turma”, o kitame - “turba” (minia)¹⁶. Dėl šių priežasčių mėginant apibrėžti rikiuotę, suprantant ją kaip darinį, įgalinantį sujungti atskirų kovotojų jėgas, verta išskirti du momentus: kodėl kariuomenė dalijama į atskirus dalinius ir koks rikiuotės efektyvumas mūšyje. Grobio žygio metu kariuomenė žygiuodavo pasidalijusi į dvi dalis, tarp kurių būdavo vedami belaisviai¹⁷. Krašto grobimo metu skirstomasi į daugelį būrių, kurie pasklidę apylinkėse grobdavo, o vėliau susirinkdavo iš anksto numatytoje vietoje.

---

¹³ PSRL. t. 2. p. 186.

¹⁴ HCL. p. 276-277: “Venientes ergo Lethones cum tota preda et captivis, qui millenarium suoerabant numerum, exercitum suum dividunt in duas partes et, in medio captivos constituentes propter nimiam profunditatem nivis per unam tantum viam singuli gradiuntur. Sed mox ut primi eorum vestigia precedentium reperiunt, insidias suspicantes subsistunt, et ita postremi cum captivis primos insequuti in unum colliguntur cuneum” (pabr. mano).

¹⁵ Aščik K. O szyku bojowym bałtow (toliau - Oszyku). //Studia i materiały do historii wojskowości (SMHW). 1970. T. 16, p. 3-10. Žr. p. 6 cit. Joannis Długosii Opera omnia, 1877. T. XIII, p. 19, 20: “...Alexander autem Dux Magnus Lithuaniae die illo Lithuanicum ordinat exercitum, et dividens illum vetusto patriae per cuneos et turmas in quolibet cuneo milites in equis humilioribus, aut parum bene armis vestitos in medio constituit, quos alli in equita potiori, et insigniter armati includebant. Cunei autem huiusmode pressi et glomerati ordinum raritatem abhorrebant: unus tamen cuneus ab altero per late patens ac distinctum, spatium tendebatur. Hos tandem cuneos Alexsander Dux Magnus Lithuaniae quadraginta signis, quae banderia vocitamus, attribuit, et singulas quasque cohortes et turmas sequi signa et parere suis ducibus iussit”.

¹⁶ SRP, p. 170: “... diviserunt se in duas turmas ... Reliqua turba infidelium evasit”.

¹⁷ Žr. išn. 14 ir HCL, p. 351.

Tai buvo žygio patogumas¹⁸, ne taktikos sumetimas. Ties antruoju momentu apsisistokime plačiau.

Kita išskirtina gynybinio mūšio lytis - ginkluotų priešininkų tiesioginis susidūrimas. Lietuviai, pastebėję, kad atsiveja kunigaikščio Jaroslavo kariai, ties ežeru išsirikiuoja - "ispolčišasia" - ir kovodami prie ežero pralaimi¹⁹. Tačiau lieka neaišku, kas kovėsi - ar raiteliai, ar pėstininkai. Panašus mūšis, vykęs prie Nevelio, mums gali būti šios mįslės įminimas. Čia pasakoma, kad lietuviai "susėdo (pabraukta mano) savo įpročiu į tris eiles už skydų" (...siedoša ve tri riady za ščity po svojemu norovu)²⁰. Šiuo konkrečiu atveju H.Łowianskio pasakymas, kad į tokią falangą stodavosi lietuvių raitija, nėra visiškai tikslus²¹. Remdamiesi K.Aščiko tyrinėjimais, įvairių laikotarpių šaltinių apie lietuvių bei kitų baltų nuo seno naudotą pleišto rikiuotę liudijimais, galime tvirtinti, kad ir ši "skydų tvirtovė" buvo surikiuota išorėje pastatant geriau, o viduje blogiau ginkluotus kariuos²², išilginė rikiuotė "en haye"²³, kartais naudota Vakarų Europos riterių, visai neįtikėtina. Dabar negaliu remti vieno spėjimo, ar tokia rikiuotė būdavusi plokščia, ar į priekį smailėjanti. Svarbu tai, kad ana "skydų tvirtovė"²⁴ buvo pėstininkų rikiuotė, be to, ir mažai manevringa: jos išibėgėjimo distancija, jei tokia buvusi iš viso, buvo nedidelė. Pradėję kautynes prie ežero, kariai jas ir baigdavo ties juo arba jame tiek mūšyje su Jaroslavo kariais, tiek prie Nevelio. Apsisaugojimas nuo apsupimo užnugaryje palikta gamtine kliūtimi yra ženklas, kad karys drįsta kautis su kariu tiesiogiai; todėl čia galime neabejotinai išvelgti rikiuotės užuomazgą. Vaizdžiau tariant, tai - pirmas dar nedrąsus išėjimas į sceną. Šio pleiš-

---

¹⁸ SRP. p. 158: "Notandum, quod quando movetur bellum, exercitus dividitur in diversas vias, ut possit ordinate et sine pressura procedere".

¹⁹ PSRL. t. 15, p. 345-346: "... ispolčišasia protivu jemu pri jezeja ... i bišasia s nimina ozere"...

²⁰ PSRL. t. 2, p. 200.

²¹ Studia. p. 347: "W tego rodzaju falangę ustawiła się jazda litewska, atakowana przez wroga, natomiast występując zaczepnie, usiłowała osaczyć zewsząd przeciwnika i z roznych stron uderzała raz po raz w jego szeregii".

²² Žr. O szyku p. 5. Gudavičiaus E. Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai (toliau - pašauktinės bruožai) // Karo archyvas Nr. 3. p. 43-48, V., 1992.

²³ Ekdahl S. Jono Dlugošo "Prūsų vėliavos" Žalgirio mūšio šaltinis (toliau - "Prūsų vėliavos"). V., 1992. p. 21.

²⁴ Drevnieanglijskaja poezija. M., 1982. žr. Brunanburgo mūšio apdainavimą, p. 133-137 ir p. 305-306.

to, į kurį įsirežusio prieš rikiuotė turi suskilti, o ne jis pats ją suskaldyti, paskirtis geriau išryškės palietus raitelių vaidmenį kautynėse.

600 lietuvių, matydami jų link artėjančią vokiečių ir latgalių kariuomenę, pasiruošė mūšii, o 200 geriausių raitelių pastatė nuošaly, kad jie persekiotų bėgančius priešus²⁵. Persekioti neteko, nes susikovus siaurame kelyje lietuviai buvo išblaškyti. Teutonai grobio paėmė apie 400 arklių, todėl, matyt, ta karių dalis, kuri tikėjosi įveiksianti priešininkus, buvo nulipusi nuo arklių, beje, tarp jų kovėsi ir žuvo vadas. Arklių nenaudojimas mūšyje rodo, kad jų paskirtis visų pirma transportinė. Prūsų nobilis Mata maršalui Henrikui prieš Durbės mūšį pataria palikti arklius toli nuo savęs, kad liaudis narsiau kovotų, neturėdama vilties raita pasprukti iš mūšio lauko²⁶. Panašiu būdu žirgas pagelbėdavo ne tik šio pasaulio pavojuose, tačiau ir po mirties raitelį gabendamas į anapusinį pasaulį²⁷. Nesunku numanyti, kad, neturint raitelių kovos įgūdžių, žirgo ir raitelio amžinas išsiskyrimas nėra sudėtingas, o prisimenant dar Vulfstano minėtą žirgų brangumą, darosi aišku, jog tokia rizika buvo labai nepageidautina. Todėl lietuviai kartais ne tik save, bet ir žirgus apkirsdavo medžių užtvaramis²⁸. Didesnio lietuvių kovingumo, kai jie atsiduria užpultųjų vietoje, galime tikėtis vien dėl gimtųjų namų gynimo instinkto. Šia prasme įdomus 1208 m. žiemgalių ir vokiečių mūšis su lietuviais, kuris tyrinėtojų yra dažnai paliečiamas ir gan skirtingai interpretuojamas²⁹.

Besitraukiančios kariuomenės persekiojimas paneigia apgaulingo pasitraukimo, siekiant suardyti užpuolikų rikiuotės gretas, galimybę. Ne-

---

²⁵ HCL. p. 412-413: “ Lettones quoque, videntes eos ad se venientes, ordinant exercitum suum ex adverso et ducentos ex melioribus equitibus suis seorsim statuentes, ut ipsi persequantur Theuthonicos fugientes. Ceteri omnes in magna turba veniunt obviam theutonicis “...

²⁶ SRP. p. 96: “nobilis dictus Matto, ... ait: relinquamus equos nostros longe a nobis, ut non sit nobis spes redeundi ad eos, et accedamus pedestres ad ipsos, sicque populus destinatus auxilio equorum, manebit in prelio, aliter in fugam sine dubio convertetur”.

²⁷ Obrazovaniye. Christburgo taikos sutarties ištrauka:”... mendaciter asserunt se videre presentem defunctum per medium celi volantem in equo, armis fulgentibus decoratum, nisum in manu ferentem et cum comitatu magno in aliud seculum procedentem ...”, p. 500.

²⁸ ELK, p. 359.

²⁹ plg. Lietuviškos taktikos p. 68 ir Gudavičiaus E.Kelios pastabos apie lietuvių taktiką Žalgirio mūšyje (toliau - Kelios pastabos) // Karo archyvas. Nr. 13, p. 34-43. V., 1992.

abejojama lietuvių raitelių vikrumu bei miklumu, iš įvairių pusių apmėtant priešą svaidomosiomis ietimis ir piemenų lazdomis³⁰. Tai rodo, kad raiteliai nesueina į artimas kautynes³¹. Pavienį, nerikiuotinį veikimą galime ryškiau įsivaizduoti iš H.Latvio kalbos apie fryzų Vigboldą, kuris tai pabėgdamas, tai grįždamas (... modo fugiundo, modo ad inimicos redeundo ...) ³² trukdo vokiečius puolantiems priešams. Galiu pateikti dar vieną pavyzdį, kuris tinkamai parodo dvi gentinės raitelių kariuomenės funkcijas: vokiečių riteriams vejantis estus, lyviai ir letai joja paskui, kad matydami mūšio baigtį arba persekiotų sumuštuosius, arba pabėgtų³³. Taigi ryškėja dar vienas raitelių veikimo laukas, ne tiek tikrame mūšyje, kiek jo baigiamosiose fazėse - persekiojimo, kur raitas karys vis dėlto nebuvo vienvaldis.

Lietuvių kariai, suvokdami savo aiškia kiekybinę persvarą, nebijo pulti iš Jersikos bėgančių riterių ir puldami iš užnugario nukauna visus tris³⁴. Manytina, jog P.Dusburgiečio Durbės mūšio aprašymas, neva 3-4 priešai nukaudavę 100 krikščionių, pabrėžia būtent tą faktą, kad dažnai didžiausi nuostoliai būdavo vieniems bėgant, kitiems vejantis. Įveikti priešą, atsikusį veidu, buvo daug sunkesnis uždavinys, tam vien noro neužtenka. Paimto į nelaisvę Lengvenio brolis priešininkus puola vytiš stacia galva ir, nors garbingai, bet krenta.

Daumanto kariams nusiaubus Gerdenio valdas, pastarasis vejasi, tačiau, pakliuvęs į pasalą, patiria pralaimėjimą³⁶. Puolimas iš pasalų dažnai buvo praktikuojamas tiek prūsų, tiek lietuvių. Jam pavykus, laimėto-

---

³⁰ HCL. p. 305.: "Quod intelligentes Lethones, velocitate equorum suorum eos undique circumvolant et, prout consuetudo eorum habet, circumferentur hac et illac, modo fugiundo, modo persequendo, et lancearum suorum ac pedorum missione plures vulnerant".

³¹ Žr. Kelios pastabos, p. 35.

³² HCL, p. 323.

³³ HCL, p. 322: "... ordinantes tamen in prima acie Theuthonicos, ut ipsi post tergum sequentes et belli exitum considerantes, sive ad persequendam sive ad fugiendam sint paratiores.

³⁴ HCL. p. 358: "... alii cum Lettis per viam redeuntes, a Letonibus post tergum impugnantur, et videntes Letti suorum paucitatem in fugam convertuntur. Et pugnantes milites, Meynardus, logannes et Jordanus, et non valentes tanto exercitui resistere, ceciderunt tandem interfecti ab eis".

³⁵ ELK, p. III.

³⁶ PSRP. t. 3, p. 59.

ju labai greitai tampa puolantysis - toks mūšis tartum akimirka. Kovos ilgumas priklausydavęs nuo sąlygų panašumo. Kai nėra rikiuotės, kaunasi iki nuovargimo³⁷, rikiuotė, veikdama iš vienos pusės, priešininką palaužia netrukdoma, rikiuočių susidūrimas - pergales lenkimas į vieną ar į kitą pusę, pasak Livonijos eiliuotosios kronikos, "kas kovoj ištvirti gali, daro priešams tamsią dieną"³⁸. Lietuvių raitelių visų pirma apibūdinę kaip raitą pėstininką, turime pasakyti, kad iš trijų pagrindinių raitelio funkcijų - pralaužiamosios jėgos mūšyje, žvalgybinės ir transportinės³⁹ - įvaldyta tik pastaroji. Konstatuodamas, kad pėstininkų rikiuotė atsirado anksčiau, manau, jog ilgainiui ji buvo perimta raitelių. Šį procesą galima pavadinti taip: raitas pėstininkas tampa raiteliu. Visai tikėtina, kad pleišto sudėties kitimo laikotarpiu galėjo būti ir pėsčiųjų, ir raitelių. Lielvards ir Aizkrauklės mūšių eiga⁴⁰ leistų manyti, kad lietuvių pusėj kautasi ir raitelių. Ši problema anaipol nėra išgvildenta.

---

³⁷ HCL. p. 273: "... militibus advenientibus de civitate, iuxta Montem Antiquum cum paganis pugnam ineunt et bello invalescente eo usque preliantur, donec fessi ad invicem separantur žr. Prūsijos žemės kronika (toliau - PŽK). V., 1985, p. 181.

³⁸ ELK, p. 112.

³⁹ Wilinski K. Walki polsko - pruskie w X -XIII w. (toliau -Walki). Łódź, 1984, p. 7.

⁴⁰ ELK, p. 221-222 ir 305-310.

Gentinio kariavimo ypatybės

Negalima neskirti dėmesio įrankiams, kuriais kovojama. Turimas arsenalas išoriškai geriausiai parodo konfliktuojančių pusių lygį. Jo reļiefiškumą galime nustatyti sugretindami baltų ir kryžiuočių ginkluotę.

Yra žinoma, kad visos Pabaltijo gentys didesniai savo saugumui užtikrinti šalia natūralių kliūčių yra turėjusios ir medines pilis. Tai patvirtina gausūs šiuose kraštuose piliakalniai. Vis dėlto vyskupas Meinhardas lyvius apkaltino paikumu, nes pastarieji neturėję, jo supratimu, jokių tvirtovių, ir pažadėjo jiems pastatysias mūro pilį, jei šie priimsią krikštą¹. Ikškilėje pastatyta mūrinė pilis šiame krašte buvo daugiau negu naujovė, o anekdotinis pasakojimas apie žiemgalių ketinimą virvėmis nutraukti ją į Dauguvą yra labai iškalbingas². Apskritai viduramžiais imti pilis nebuvo lengva jokiai kariuomenei. Todėl vokiečiams Pabaltijyje panaudojus iki tol čia net nežinotus pristumiamuosius bokštus ir akmenų svaidykles, atkakliai ginamą pilį užimti dažnai būdavę sunku. Užimti kryžiuočių pilį dar sunkiau sekęsis jų priešams. Net Traidenio kariuomenė, dieną naktį puldama Daugpilio pilį su keturiomis “gana didelėmis” akmenų svaidyklėmis, nepasiekia tikslo, o kariai nudžiunga gavę komandą trauktis³. Nusiziūrėjimo ir kopijų neužtenka įvaldyti iš pirmo žvilgsnio net nesudėtingai technikai, kuri dažniausiai buvo gaminama vietoje, o pasitraukiant sudeginama. Rusai, puldami Holmo pilaitę, vokiečių pavyzdžiu padaro nedidelę svaidyklę, bet ja sužeidžia nemažai saviškių⁴. Vėluvos apgulimo metu kryžiuočiams sužeidus akmensvaidės meistrą, lietuvių kariuomenė sutrinka⁵. Vytenio kariuomenė, 17 dienų atkakliai puldinėjusi Kristme-

---

¹ HCL, p. 259-260: “...causatur iam dictus Meynardus Lyvonum stulticiam, eo quod municiones nullas habeant, quibus castra fieri pollicetur, si filli dei censeri et esse decreverint”. Kroninkai Galas ir Kadlubekas taip pat teigė, kad prūsai ir jotvingiai išvis pilių neturėję. Žr. Studia p. 330.

² Livonijos kronikos (toliau - Livonijos), V., 1991, p. 25.

³ ELK, p. 300.

⁴ HCL, p. 289: “Fecerunt eciam Rutheni mechinam parvam more Theutonicorum, sel nescientes artem lapides iactandi, plures ex suis post tergum iactantes leserunt.

⁵ SRP, p. 112: “... sed Henricus predictus quendam virum nobilem et potentem capitaneum Lethowinorum, cum balista sagittans telo tetigit et occidit, et ex alia parte quendam magistrum, qui ad reparacionem mechine ascendit summitatem ejus, sagitavit, et cum telo affixit manum ejus ad mechinam, quo viso infideles territi ab absensione recesserunt”.

melio pilį su dviem apgulos mašinomis, galiausiai ryžtasi senoviniam pilies padegimo metodui, prinešant prie pilies šiaudų, stagarų ir malkų⁶. Paprastai tiesioginis puolimas kainuodavęs daug, ypač puolančiajai puusei, todėl pats paprasčiausias pilies ėmimas XIII a. buvo iš pasalų ir kiekiausio rytmetinio įmygio metu⁷.

Puolimą su apgulos mašinomis lietuviai buvo daugiau ar mažiau beįvaldą, o tiesiaeigė pilies ataka - ką kartais sau leisdavo Ordino vadovybė, kaip antai: puolant Gardino pilį, tinkamose vietose išdėstyti šauliai dengė puolėjus, kurie į sienas atrėmę kopėčias veržėsi vidun⁸, - pranoko jų galimybes. Dažnai kryžiuočių pilyms, ypač prūsų sukilimų metu, būdavo blokuojamos, kad nuo bado išsekusi įgula pasiduotų.

Nebuvo bereikšmis dalykas ir karių ginkluotės nepakankamumas. Gerai apsišarvavusių kryžininkų, kopiančių į Pieštės pilies sienas, pilėnai negalėjo sulaikyti nei ietimis, nei kalavijais, nei kitais kokiais ginklais, todėl pagriebę mietus rėmė kopiantiesiems į krūtines ar nugaras ir tokiu būdu stūmė nuo sienų⁹. Ginklų rūšių įvairove baltai nedaug atsilikę nuo vokiečių. Tačiau brangius ginklus, tokius kaip kalavijas, šalmas ir šarvai, teturėjo elitinė karių viršūnė, kuri buvusi negausi¹⁰. Šiame straipsnyje jojamasis gyvulus sinonimiškai buvo vadintas "arkliu" ir "žirgu", tačiau faktiškai lietuvių žirgas, kad ir ištvermingasis žemaitukas, palyginti su riterio žirgu, kuris galėjo būti pusantro karto didesnis, tebuvo arklys. Žirgų klausimas Lietuvoje buvo opus ir XIV-XV a.¹¹

Dauguma baltų karių buvo ginkluoti ietimis ir skydais. Tokie lengvai ginkluoti kariai, sunkiai ginkluotų riterių įvertinimu, buvo beginkliai, pvz., H.Latvis apibūdina lyvius kaip gentį, neturinčią šarvų¹², todėl rite-

⁶ SRP, p. 181-182.

⁷ SRP, p. 134: skalviai "navigio venientes ad castrum fratrum Labegowe improvise in ortu diei quiescentibus adhuc hominibus in stratu suo, ipsum expugnaverunt ...", p. 190:"... improvise intraverunt in ortui diei suburbium castris Gedemini, et incendio destruxerunt ..."

⁸ SRP, p. 147:"...et dum transivisset Memelam, ordinavit sagitarios ad loca debita, applicatisque scalis ad menia t am grande bellum ortum fuit inter eos, quod formidolosi talia insepere non auderent".

⁹ SRP, p.186:"...castrenses nec gladiis, nec aliquo genere armorum poterant ipsos ab ascensu prohibere. Tandem duo vel tres aut plures accepta hasta posuerunt eam ad pectus vel dorsum ascendencium, et sic premendo eos a mennis dejecerunt".

¹⁰ Pašauktinės bruožai, p. 47-49.

¹¹ Kariuomenės bruožai, p. 6-10. ir 18-20.

¹² Livpnokps. p. 35, ir HCL, p. 272.

riams atvirame mūšyje jie nebuvo didelė kliūtis, antai estus “... sumyniojo kaip žolę / Lyg beginkliai būtų buvę”¹³. Apie liaudies karių ginkluotės tobulėjimą vargu ar galima kalbėti, nes jų ginklų specializacija niekad netapo išskirtinai karine: įrankiai, naudojami medžioklėje, ūkyje ar krašto gynybai, iš esmės buvo tie patys. Šių karių sugebėjimas panaudoti tokius daiktus, kaip antai akmenis, taip pat nepamirštinai¹⁴.

Ipatijaus metraštyje, kur aprašyta kova prie Vorutos pilies, kaip savybingiausi atskirų tautų ginklai minimi: vokiečių - arbaletai, polovcų - lankai ir strėlės, o jotvingių - ietys¹⁵. Galime sakyti, kad ietis - baltų ginklas, par excellence. Kaip taikliai pasakė E.Gudavičius, “baltai svaido ietis ten, kur kitos tautos šaudė strėlėmis”¹⁶. Baltų turėti lankai tiko medžioklei, bet sunkiai tiko karui. Lietuviai dar ir XIV a. sunkiai verčiasi be rusų šaulių pagalbos. Regis, tik apie XIV a. vid. lietuviai lanką ima naudoti karinėms reikmėms¹⁷. Ribotą lanko panaudojimą sąlygojo keletas veiksnių. Prisiminkime Danieliaus žodžius apie pagonių įprotį kovoti tankumynuose ir minioje, kur nėra erdvės lanko šūviui. Čia norėčiau atkreipti dėmesį į tai, kad stepių kariai totoriai prieš puldami laidydavo į prieką debesis strėlių ir vien šis skirtumas yra argumentas, paneigiantis nuomonę apie totoriškos taktikos perimamumą. Antra vertus, rikiuotės ir atskirų taktinių dalinių užuomazginė būklė sunkiai leidžia tikėtis kovinių veiksmų darnos. Juk matėme, kad net raitelių ir pėstininkų vaidmenys XIII a. pr. vienas nuo kito gana nutolę. Vyraujanti lietuvių gynybinė mūšio taktika lėmė didžiulę svarbą skydo, kuris buvo sėkmingai patobulintas sukuriant lietuviško tipo skydus, 14-15 a. paplitusius Rytų ir Vidurio Europoje¹⁸. O juk šaudant iš lanko skydas ganėtinais trukdo. Kuršių iš

---

¹³ ELK, p.42.

¹⁴ Chronicon seu Annales Wigandi Marburgensis (toliau - Wigandi); ed J.Voigt et E.Raczynski, Poznaniae, 1842 p. 215; “Sed et pagani celeriter in eos injiciunt lanceas, petras, kambucas, letaliter vulnerando, non obstantibus galeis aut loriceis etc.”

¹⁵ PSRL. t. 2, p.187.

¹⁶ Pašauktinės bruožai, p. 49.

¹⁷ Wigandi, p. 104: “...contra castrum Welun... in qua pugna socius marschalci, cognomine de Grunenberga fuit telo interfectus...”, p. 161; “...pecora transfigunt telis et...eqios educentes...”

¹⁸ Ascikas K. Liketuviškas skydų tipas//Mokslas ir gyvenimas. 1978. Nr. 12, p. 26.

dviejų lentų padaryti skydai, nešami prilaikant piemenų lazdomis, taip varžo judesius, kad net trukdo nešant malkas¹⁹. Minimi techniniai ir organizaciniai lanko naudojimo sunkumai dar būdingesni arbaletui. Šis sudėtingesnis ginklas savo kovinėmis ypatybėmis pralenkė lanką tiek šaudymo atstumu, tiek pramušamąja jėga. Vokiečių arbaletu įvaldymo pranašumas buvo bene pats skaudžiausias jų priešininkams, o šita paslaptis būdavo slepiama. Žiemgaliai, paėmę Tėrvetę, vieno į nelaisvę pakliuvusio vokiečio buvo mokomi juo šaudyti²⁰, tačiau tai nepadarė perversmo jų karyboje. Kad lanką, kaip ir arbaletą, buvo sunku įvaldyti taip pat ir dėl prietarų, galime įsitikinti iš to fakto, jog po pirmos nelaimingos pažinties su arbaletu, kai vienas prūsas, nežinodamas, koks čia daiktas, netyčia nusišovė, visi prūsai ėmė šio ginklo labai bijoti²¹. Išklėję klausimą, ar negalėjo prūsai išsigąsti, o jei išsigando, tai kodėl, pereikime prie trapiausios - ideologinės - srities aptarimo.

Istorikams nėra duota galimybė persikelti į kitą laiką ir tyrinėjamos epochos žmonių klausiti “kodėl” bei išgirsti atsakymą “todėl, kad ...” Vis dėlto žmonių pažinimo intencija skatina spėti vyraujančią epochos klimatą.

Ketindami suvokti gentinę karybą grynuoju pavidalu, užmirškime tikėtinus Pabaltijo genčių skirtumus, idant aptikę bendruosius principus lokalizuotumėme išieities tašką. Didžiąją XIII a. pr. karų dalį sudarė virtinė atsitiktinumų - pasalos, netikėti antpuoliai, grobimai. Nusistovėjusių karinių taisyklių nebuvimas gimdė nežinią, kurios neatsiejamas palydovas yra magija. Tradicinės visuomenės visas gyvenimo sritis persmelkianti maginė pasaulėjauta karą glaudžiai siejo su kasdienybe. Jo įprasumą lėmė ne tik taikos kaip paliaubų - šių dienų supratimu - suvokimas, bet ir tam tikras grobio žygių cikliškumas, tarsi kokia agresyvi akcentuoto kalėdojimo ar vogtinių vestuvių lytis, karo artumas su kraujo keršto papročiu. Mūsų neturėtų stebinti karo ritualizavimas. Didžiūnai sueigoje svarstydami karo reikalus puotaudavo, žynys burdavo, teiraudamasis dievų valios, spėdamas žygio ar mūšio sėkmę ar nesėkmę, būdavo aukojami gyvuliai, duodamos priesaikos²². Apeigomis pradėtas karas buvo apgau-

¹⁹ HCL, p. 319: "...unusquisque tabulam ligneam ante se ex duobus asseribus compositam et clavam ad modum baculi pastoralis ad sustentaculum ipsius tabule... et cum exirent de tabulis suis ad compartationem lignorum ad incendium, plurimi ex eis a sagittariis ledebantur..."

²⁰ Kariuomenės bruožai, p. 19.

²¹ SRP, p. 107.

²² Plačiau žr. kariuomenės bruožai, p. 10-16.

biamas sakralumo skraiste. Be burtų neapsieinama ir žygio metu. Jie, bet ne pirmyn pasiūsti žvalgai suteikia žinių apie pasaloje tūnantį priešą²³. Likimui nuspėti teikiama svarba sietina su tuo, kad mūšyje vadovaujama si, vaizdžiai tariant, labiau garsu nei rega, kurios horizonto artumas, be abejo, siejosi su kovos būdu tankumynuose. Kalavijuočiams veržiantis į Lietuvą girdėti didelis besirenkančių karių riksmas²⁴. Lietuviai, pastebėję, kad juos vejasi priešininkai, vienas kitą susikviečia garsiai šaukdami²⁵. Garsas, sukliamas riksmu, iečių ar kalavijų rankenų daužymu į skydus, turėdavęs sukurti atitinkamą įsiau drinimo nuotaiką save drąsinant, o priešus bauginant. Toks šaukimas, o ne komandavimas H.Latvio vadinamas šaukimu pagal pagoniškus papročius²⁶. Garso poveikis nebuvo paslaptis, kaip antai: siauroj proskynoj su lietuviais susidūrę kalavijuočiai puikiai tuo pasinaudojo pamokydami paskui juos ėjusius lyvius vokiškai šaukti²⁷. Kitas psichologinio efekto pasiekimo būdas yra vaizdinis. Nemažai lietuvių karių, pamatę, kaip žvilga puolančiųjų ginklai, persigando, ėmė trauktis ir po trumpo susidūrimo pakriko “tartum avys”²⁸. Siekdami įbauginti prūsus, apgulsius Šervenės pilį, kryžiuočiai ginklanešius apvilko riterių apsiaustais²⁹. Padėjo tam tikri gestai: grūmojimas kalavijais ar kitais ginklais ir pan. Negalėdamas sužinoti K.Vilinskio pateikiamos žinutės³⁰ apie prūsų gebėjimą vesti mūšius, naudojant ragus, trimitus, švilpynes, karinius

²³ SRP, p. 153: “Tandem dum reertentes essent in vicino, primus Lethowinus in acie missa sorte clamavit: ve nobis male ibit negocium nostrum. Quem capitaneus increpavit, ut taceret. Ille autem non cessavit id ipsum clamare, quousque fratres cum suis de insidiis erumpentes insilirent in eos, et CCCL ex ipsis occiderent”.

²⁴ ELK, p. 66.

²⁵ HCL, p. 298: “Quos ut viderunt pagani sese persequentes, rebus certis territi, simul omnes exclamaverunt clamore magno et convocantes suos in occursum revertuntur christianorum”.

²⁶ HCL, p. 264: “... vooci-ferantur et constrepunt paganico more Lyvones...”

²⁷ HCL, p. 413; “... Theutonici primo venerunt ad prelium, et Leti omnes subsequebantur, clamantes, sicut edocti fuerant, lingua Theuthonicorum, ut caperent, reperent, interficerent. Quo clamore nimis territi Lettones et putantes multos sequi Theutonicos, conversi sunt in fugam...”

²⁸ HCL, p. 277: “Qui more militari tam in equo quam in se ipso bene loricatus, cum paucis qui aderant Theutonicis Lethones aggreditur. Sed ipsi, nitorem armorum istorum abhorentes, deo eciam timorem immittente ab eis ex omni parte declinant... Lethones de dei misericordia ita conterritos... undique per viam tamquam oves disperguntur...”

²⁹ P+K, p. 184.

³⁰ Walki, p. 107.

šokius, šaltinio, vis dėlto remdamasis tuo, kas anksčiau mano parašyta, negaliu su tuo sutikti be išlygų, ypač dėl vėliavų. Garsiniai signalai buvo naudojami visose kariuomenėse, tačiau vėliavų kaip vizualinių, veiksmus koordinuojančių ženklų racionalaus naudojimo vieta yra kautynės atvirame plote veikiant atskiriems taktiniams pulkams³¹. Pirmą kartą pačių lietuvių vėliavą 1337 m. mini Vygandas³². O kad ji nebuvo įprasta dar ir XV a., rodo Vytauto prieš Žalgirio mūšį kariuomenei išdalytos vėliavos³³. Sunkiai tikėtiną vėliavų turėjimą XIII a. pagonių kariuomenėse galime remti amžininkų liudijimu: estams užpuolus Rygą, į pagalbą jūra plaukiantys kryžininkai iš didelio atstumo negalėjo atskirti, kur yra pagonių, o kur krikščionių kariuomenė, tuomet pastarieji pakėlė vėliavas ir padėjo jiems susiorientuoti³⁴.

Veiksmų koordinavimo sistemos menkumas eina ranka rankon su ypatingu santykiu tarp vado ir karių suaktualinimu. Vado reikšmė istorinėje literatūroje yra aptarta³⁵. Jam žuvus ar jį sužeidus, lietuvių bei kitų baltų kariuomenės nutraukdavo karinius veiksmus ir pasitraukdavo. Tuo tarpu kryžininkų kariuomenė, praradusi vadą, vyskupą Bertoldą, metasi siaubti Lyvių krašto³⁶. Norėčiau akcentuoti tam tikrą skirtumą tarp kryžininkų kariuomenės ir lietuvių. Dažnai tenka remtis daugeliu atžvilgiu informatyviu pasakojimu apie Žvelgaičio kariuomenę. Tokio tipo kariuomenę drįsčiau pavadinti “miegančia” - kaip apie ją po dvejų metų pertraukos išsitarė kitas lietuvių kunigaikštis³⁷, - jos veiklumas ištiesai paniręs į grobio “surinkimą”. Toks dėl grobio gausumo budrumą praradęs lietuvių būrys grįždamas iš Saremos sugulė pogulio apsitvėręs ietimis. Ši greičiau maginė nei karinė saugumo priemonė neišgelbėjo karių nuo nakti-

---

³¹ Prūsų vėliavos”, p. 24-27.

³² Wigandi. p. 5: “... telo igneo vexillum combustit...”

³³ Žr. išn. 15 I c.

³⁴ HCL, p. 359: “Qui et appropinqua-verunt add Dunam, et viderunt ostes coram se in littore maris et in alio littore Rigenses, et non cognaverunt, quia christiani erant, sed signum dabant eis Rigenses vexillorum demonstratione”.

³⁵ Kariuomenės bruožai, p. 5-6.

³⁶ HCL, p. 264: “Amisso etenim capite suo nimirum turbatur exercitus, et tam equis quam navibus tam igne gladio Lyvonum perdunt segetes”.

³⁷ HCL, p. 298: “Ascendens autem dux exercitus cum comitibus suis vicinius ad castrum, et ait: “Vade, nuncia christianis, qui ante duos annos exercitum ab Estoniam redeuntem quasi dormientem interfecerunt, nunc me et omnes meos vigilantes invenient”.

nio susidorojimo su jais³⁸. Iš tiesų visuotinai yra sutariama, kad baltų genčių nobiliai yra buvusi karinė klasė. Priklausymas karinei klasei pats savaime lygio nesukuria. H.Latvis žiemgalių kunigaikštį Viestartą vadina karingu vyru, tačiau tas karingas vyras, ketindamas užpulti lietuvius, prašo rygiečių, kad jam duotų vyrų, nusimanančių karo reikaluose ir mokančių valdyti ir rikiuoti kariuomenę³⁹.

Manyčiau, kad kintanti geopolitinė padėtis karybos srityje konkrečiai pasireiškė tuo, jog vis dažniau kariams tekdavo susidurti su kariais. Keršto žygis įgauna ginkluoto abiejų pusių susirėmimo pobūdį. Tokiame žygyje karvedys ne tiek vedlys, kiek karžygys. Iš jo tikimasi ypatingos drąsos ir jis pats įkvepia karius kovai⁴⁰. Jo kovingumas - jo autoriteto šaltinis. Galime spėti, kad pašventintas karas - tai tarytum savotiška hekatomba; ne pro šalį paminėti pasitaikiusius priešo aukojimus ant laužo⁴¹. Pašventinto karo atlikėjo vaidmuo yra dvejopas. Jis - žynys ir karys. Ko gero, Lietuvos didžiųjų kunigaikščių atlikti aukojimai⁴² nebuvo atsitiktiniai. Apie sūduvių vadą Skomantą Ipatijaus metraštis tiesiai sako, kad jis buvęs žynys, “Skomond bo bie volchv i kobnik naročit, borz že bie jako i zvier’, prieš bo chodia povojevaziemlu Pinskuju”⁴³. Matyt, čia turima galvoje bendra sėkmė, kurios šaltinis - konkretus asmuo. Kol sėkmė lydi vadą, tol jos apglėbiami yra ir kariai. Vedami kariai kovoja ir jie kovoja už vadą. Pastarajam žuvus ir dėl to sutrikus kovai, dedamos pastangos atgauti jo kūną⁴⁴. Kad išskirtinė svarba teikiama ypatingam asmeniui, matyti iš to, jog prūsai, puldami Bartenšteino pilį, įvairiausiais būdais sten-

---

³⁸ ELK, p. 55.

³⁹ HCL, p. 276: “...Vesthardus... vir bellicosus ... rogat sibi saltem aliquos dari viros doctos in bello, qui exercitum sciant regere et ad pugnam informare”.

⁴⁰ SRP, p. 62: “...Pyopso, quidam Pruthenus capitaneus Warmiensium, congregata omni potentia exercitus sui, dictum castrum Balgam obsedit et quia caput fuit aliorum, ipse velut dux belli pre aliis in prelio se voluit ostentare...”

⁴¹ Wigandī, p. 154.

⁴² Žr. Studia, p. 326-327.

⁴³ PSRL, t. 2. 182.

⁴⁴ SRP, p. 190: “... et quendam virum nobilem acciderunt, quem cum Lethowini deportare vellent fratres per crebra jacula defenderunt. Tandem provocati in iram omnes convenerunt, quidam ipsum mortuum cum brachiis, alii cum pedibus, reliqui cum capite rapietes, violenter deportaverunt. Sed antequam hoc perficerent, tot ex eis vulnerati fuerunt quod eorum numerum non audivi”.

giasi išvilioti Miligedą⁴⁵, kurio žuvinimas, jų nuomone, atimtų įgulai pusę jėgų. Vien tuo grindžiamas paklusnumas, tiksliau - vado kovingumo imitavimas buvo žingsnis pirmyn. Mums praverstų Ibrahimo ibn Jakubo pasakojimo apie prūsus ar panašus apibendrintas J.Dlugošo interpretavimas apie jotvingius⁴⁶. Prūsas, kai užpuola jo kraštą, nelaukdamas draugų vienas kalaviju kertasi su priešais kol žūsta. Tokia pirma reakcija, nepaliekanti nei laiko, nei galimybių susitelkti, eliminuoja logiką, būtiną valdyti staigiems veiksams. Nesusiderinus lietuvių ir haličėnų žygiui į Kije-va, pirmieji ilgai nesvarstydami smarkiai tužo ir iš vakar dienos sąjungininkų tapo šios dienos priešininkais⁴⁷. Prieš Kryžiuočių ordiną sukilusio sembų Rinavos valsčiaus gyventojai, manytume, yra labai drąsūs⁴⁸. Dar drąsesni buvo galindai, kurie, paklausę savo viešpaties, beginkliai užpuolė kaimynų krikščionių žemes⁴⁹.

Kartais pasitaikydavę stipresnįjį nustatyti - kaip kad prie Vorutos pilies - vien iš karinės jėgos demonstravimo⁵⁰. Tai mums leidžia kovą įvardinti kaip tam tikrą psichomachiją, kas ypač akivaizdu, kai kova su priešu nesibaigia jo mirtimi. Fizinė mirtis nėra galutinė, priešui turi būti sutrukdyta kelionė į dausas, ką ir daro žiemgaliai, kraudami žuvusių lietuvių

---

⁴⁵ PŽK, p. 160. SRP, p. 64: "Idem Fomanda ... rediit ad suos compatriotas Pruthenos, simulans se hostem fidei at fidelium, quo viso Frutheni gavisi sunt gaudio magno, quia sperabant omnem virtutem fratrum per hujus viri industriam enervare".

⁴⁶ Łowmianski H. Prusy - Litwa - Kryżżacy. W., 1989, p. 66.

⁴⁷ PSRL, t. 2, p. 195: lietuviai "ni vidiša ništo, tokmo i golovne tu, psy tečiušče po gorodiščiu i tužachu že i plevachu po svoiski rekušče: "janda", vzyvajuščia bogi svoja, Andaja i Diviriksa, i vsia bogi svoja pominajuščia, rekomyje besy". Nors apibendrinami, plaukiantys iš dviejų pavyzdžių niekad nėra įtikinami, vis dėlto kaip signalą, drįstu priminti panašios situacijos atvejį, kai buvo pavestas Gediminas: Wigandī, p. 24: "...irati cogerunt regem Polonie sibi salaria in auro, argento, panno et equis largiri, cuilibet secundum sua merita et sic reversi sunt in patriam".

⁴⁸ PŽK, p. 156-157.

⁴⁹ SRP, p. 52: "... prophetissa ... convocatis ad se pocioribus tocius terre, ait ad eos: dii vestri volunt, ut omnes sine armis at ferro vel aliquo defensionis amminiculo contra Cristianos bellum moveatis. Quo audito statim obediunt qui ad bellum habites fuerant, ad viciniorem Cristianorum teram leto animo sunt profecti".

⁵⁰ PSRL. t. 2, p. 187.

galvas į roges⁵¹. Kerštauojantis Lengvenis paaukojo nukauto Cėsių kom-tūro galvą, parneštą į Lietuvą nelaisvėn pakliuvusio riterio⁵². Kartais su priešo galva net ir pasikalbama⁵³. Mano manymu, visa tai žymi karinių veiksmų ribų pasklidimą. Tartu apgulties metu dienomis įnirtingai kautasi, o naktimis žaista kariniai žaidimai ir grota įvairiais instrumentais⁵⁴.

Tokio staigumo ir pasklidumo dominavimo ribą žymi ne tiek abstraktus laikas ir erdvė, kiek tam tikri visuomenės viduje vykstantys pokyčiai: gentinės visuomenės transformacija į visuomenę, kurios politinė forma yra valstybė. Gentinės karybos glaudį sąsaja su kasdienybe pasireiškia ne tiek karo, kuris gal net intensyvesnis buvęs 14 a. nei 13 a., nuolatinumu laiko prasme, kiek silpnu organizuotumu, artumu papročiams, o visa tai, kartu paėmus, žymi karo dimensijos - sui generis - kaip tokios menką išsikristalizavimą. Dėl šios priežasties karingumas kaip pyktis tinkamai charakterizuoja gentinę karybą. Tam tikro organizacinio amorfiškumo įveika yra valstybės susidarymas, dėl ko militarinė veikla specializuojasi.

Šio proceso išdava yra karingumo kaip jėgos formavimas. Metaforiškai kalbant, karingumas kaip pyktis tarytum vandenynas, karingumas kaip jėga - iškylanti sala.

---

⁵¹ HCL. p. 277: “Hunc Semigallorum quidam palpitate videntes, caput eius abscidunt, et vehiculis suis imponentes, que solis capitibus Lethonum oneraverant, in Semigalliam ducunt”.

⁵² ELK. p. 113.

⁵³ SRP. p. 87-88: “... quidam vir deè Nattangia caput fratris Joannis vicekommendatoris predixit in lanceam et elavans in altum, ait: si tuo sano consilio acquievisset fratres tui, occisi utique non fuissent”.

⁵⁴ HCL. p. 432: “Nulla requies conceditur fessis, diebus pugnans, noctibus ludos et clamores exercent. Lyvones cum Letthis concussione gladiatorum cum clypeis conclamantes; The tonici in tympanis et fistulis et ceteris instrumentis musicis, Rutheni cum suis instrumentis et clamoribus noctes omnes insomnes ducunt”.

II. Karingumas kaip jėga

Kariauna: bandymas nustatyti jos genezę

Tiriant kariauną, tenka remtis ne vien rašytiniais šaltiniais, kurių duomenys ne visada esti pakankami rekonstrukcijai, bet ir bendromis analogijomis. Nuodugniai kariaunos problematiką tyręs H.Łowmianskis išryškina keturis būtinus bruožus, kurie išskiria kariauną iš kitų karinių pajėgų rūšių: 1 - karinė veikla, 2 - kario aprūpinimo ir išlaikymo pagrindu organizuojama ekonomika, 3 - organizuotumas, išplaukiantis iš nuolatinio pasiruošimo veikti vado įsakymu, 4 - ideologija, kai grupės savimone atitinkantis “dvasinis saitas” pagrįstas savanorišku įsipareigojimu vienas kitą remti¹. Visus šiuos keturis aspektus sieja artimas, asmeninis pagrindinių subjektų - vado ir karių - santykis. Lotyniškuose tekstuose kariauna yra vadinama comitatus (palyda, svita) terminu, kuris nurodo esminę kariaunos savybę: hierarchijos ir solidarumo sambūvį². Keturi minėti bruožai yra pagrindas, pagal kurį skiriami trys kariaunų tipai: vienkartinė, nuolatinė, jei kariai nuolatos yra vado išlaikomi, ir tarpinė, kai kariai turi atskirus ūkius, bet yra susiję nuolatiniais “moralinio ir organizacinio pobūdžio ryšiais”. Šis tipas, H. Łowmianskio nuomone, vyravęs gentinėje baltų epochoje³. Karių vieningumui akstiną duoda bendras tikslas - grobis. Vieningumo pagrindas yra gyvenimas kartu, kuri legitimuoja genties dispozicijos institucijos: kraujo arba dirbtinė, ritualo sukuriama, giminytė. Anot F. Cardinio, tai tarsi šeima, kuri yra sukurta karo ir karui⁴. Kariauninkai yra vadinami amici, vrunde, prijatieli, comitatenses, voi ir kt. Bene dažniausiai vartojamas “amicus”, draugas, žymintis tiek giminaičius, tiek kito kilimo žmones⁵. Žvelgaitis, pasukęs į Rygą, yra lydymas savo bičiulių (“cum suis sodalibus”), o grįžta pas savo sėbrus, draugus (socios)⁶. Panašios reikšmės terminų diferencijavimas leidžia teigti, kad

---

¹ Łowianski H. Początki Polski (toliau - Początki).1970. t. 4, p.166.

² Kardini F. Istoki srednevekovogo rycarstva (toliau - Istoki). M., 1987, p. 105-107.

³ Studia, p. 258.

⁴ Istoki, p. 91.

⁵ Studia, p. 258-263.

⁶ HCL, p. 275.

jis buvo nuvykęs su jam artimiausiais žmonėmis. Giminaičiai ir nelaisvoji šeimyna sudaro sutelkčiausią to meto karinį vienetą, kuris H.Latvio ar P.Dusburgiečio ne vienu atveju yra vadinamas “familia”⁷.

Rusų metraščiuose artimiausia kariauna yra pavadinama “mažosios kariaunos” terminu. Lietuviams pralaimėjus mūšį prieš Daumanto vadovaujamus pskoviečius, kunigaikštis Gerdenis su mažąja kariauna pasprunka⁸. Mažoji kariauna iš tiesų nebuvo gausi. Baltų nobilių žemėvalda buvo ganėtinai kukli, kas jokiū būdu neteikė pakankamai pajamų atskirame kieme išlaikyti gausesnei kariaunai. Grobio žygis, pereinantis gimininės organizacijos ribas, buvo dirva, teikusi turta, kuris įgalindavo į kariauninkų tarpą priimti juo suviliotus kilme svetimus žmones. Pirminėse kariaunose dauguma kilme svetimųjų buvo ekonomiškai savarankiški ir gyveno savo ūkiuose. Tokia kariauna, kurios dauguma negyvena po vienu stogu, yra protokariauna, o jos elgesys paženklintas palaidumo. Tarp vado ir nelaisvosios šeimos narių vyrauja vertikalūs, tarp jo giminaičių ir kilme svetimųjų, nors ir dirbtine giminyste susietų, - horizontalūs ryšiai, ir šie persveria.

Funkciniu aspektu kariaunos prototipas yra plėšikų būrys⁹. Tipišku tokio pobūdžio būriu galime laikyti prūsų didžiūno Pipino, su “netikinčiais” įsikūrusio vienoje Kulmo žemės tvirtovėlėje, kariauną¹⁰. Didesni grobio žygiai buvo rengiami kelių sutelktų kariaunų. Kartojasi du atvejai: išrenkamas vienas bendras žygio vadas arba tenkinamasi visų kariaunų vadų vadovavimu. XIII a. palyginti dažnų lietuvių susidūrimų Rusijoje metu retokai minimas jų vadas. Atrodytų, kad priešininkams kai kada būdavę ganėtinai sunku išskirti lietuviams vadovavusį asmenį. Kunigaikščiui Aleksandrui Neviškiui vienu metu nugalėjus septynias kariaunas (ratei), paminima, kad žuvusi “daugybė vaivadų”¹¹. Šiam kunigaikščiui kitą kartą kovojant su lietuviais, jų kunigaikštukai paminimi tris kartus¹².

Tokia padėtis vadovavimą kariams mūšyje daro kebliau reikalu. Žinoma, kovoje susidurdavo gyvi žmonės, todėl nėra vieno ar kito privalomo elgesio kanono, tačiau pats organizacinis palaidumas beveik anuluo-

---

⁷ HCL, p. 351. SRP, p.113. žr. Studia, p. 264-265.

⁸ PSRL, t.3. p. 59: “... tolko ubeža odin kniaz Gerden v male družine ...”

⁹ Studia, p. 267.

¹⁰ SRP, p. 55.

¹¹ PSRL, t.7, p. 151.

¹² PSRL, t.4, p. 229.

davo galimybę vadui savo kovingumo pavyzdžiu daryti lemiamą įtaką kovos eigai, nebent jo žuvimo atvejis rezonuotų didesniu dezorganizacijos laipsniu. Kai vadas renkamas, galima tikėtis jo asmeninės kariaunos - draugų ir giminaičių - ištikimybės ir susiklausymo. Atskira kariauna buvo vado galybės pamatas, tačiau įmanoma, kad jai pražuvus ne tik kunigaikščio, bet ir jo palikuonių statusas nuvertėtų iki neturinčių šansų būti pagerbtiems išrinkimu kitą kartą. Kaip tik dabar tiktų Dangeručio pavyzdys, remiantis spėjimą, kad net vyresniųjų kunigaikščių padėtis dėl jų santykių su savo gimine ar bendrais ne visada buvusi tvirtai garantuota. Dangeručiu kalint Cėsių pilyje, atvykę iš Lietuvos kai kurie jo draugai turbūt pranešė kažką nemalonaus, nes po to jis persismeigė kalaviju¹³. Tik hierarchinė kariaunų struktūra - ir viduje, ir išorėje - lėmė dalijimąsi bendra atsakomybe. Nesant hierarchijos laiptų, kovos lauką palikęs kariaunos vadas ar žemesnis kariauninkas negalėjo būti paprastai eliminuotas ir nubaustas.

Remiantis 1219 m. taikos su Voluine sudarymu, teigiama egzistavus lietuvių žemių konfederaciją. Paminėti penki vyresnieji kunigaikščiai, žinoma, buvo ir didžiausių kariaunų vadai. Remdamiesi istorine perspektyva, teigiame, kad klausimas, kuris iš vyresniųjų tapo didžiuoju, buvo laiko klausimas. Nors ir neįmanoma sužinoti konkrečios postūmio priežasties, bet šiuo atveju svarbiausią vaidmenį, kad didžiuoju tapo būtent Mindaugas, o ne kas kitas, suvaidino jo talentas. Lemtingas žingsnis buvo žingsnis į valstybę, o tą laidavo lietuvių visuomenės brandumo pirmumas kitų Pabaltijo genčių atžvilgiu.

Barbariškose visuomenėse valdžios įtvirtinimo būdas yra karinės jėgos panaudojimas, kuris efektyviausiai atitinka tradicijos galią. Neblogai yra žinomi metodai, kuriais Mindaugas pasiekė valdovišką padėtį: žudydamas ar išvydamas gimines. Įtvirtindamas savo padėtį, pirmiausia jis turėjo įveikti giminaičių kariaunas¹⁴. Tai buvo ryžtingas judesys dirbtinės giminystės primato iškelimo kraujo giminystės sąskaita vardan. Giminių anksčiau turėta valdžia susitelkia valdovo šeimoje. Susikūrus valstybei, didysis kunigaikštis tapo vyriausiuoju vadu, o jo kariauna - didžiausia jėga. Ši jo padėtis kartu tampa paveldima ir nuolatinė, tik mirdamas valdovas nustoja juo buvęs¹⁵. Jis nėra pirmas tarp lygių ir turi didesnę

¹³ HCL, p. 351: "... donec venirent quidam de Letonia de amicis eius ad eum. Post hec gladio se ipsum perforavit".

¹⁴ Plačiau žr. Gudavičiaus E. Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje (toliau - Kryžiaus). V., 1989, p. 92-110; kariuomenės bruožai, p. 5; PSRL, t.2, p. 201.

¹⁵ Kariuomenės bruožai, p. 6.

laisvę savo nuožiūrai bei galią, kad jo valia būtų įvykdyta. Jo asmeninis dalyvavimas kovoje su priešais nėra besąlygiškai privalomas. Mindaugas siunčia savo kariuomenę, vedamą Sirvydo ir Chvalo, *Vozviaglio link*¹⁶. Kita vertus, niekas jo negalėjo sulaikyti nuo dalyvavimo žygyje į Kuršą prieš Embulės pilį ar prieš Vykintą į Žemaitiją¹⁷. Vytenis, stojęs į dvikovą su vokiečiais, Voplaukio mūšyje vos neprarado gyvybės¹⁸. Didžiojo kunigaikščio iškilimas aukščiau visų padėjo jam kai ką iškelti aukščiau kitų. Karvedžių pasižymėjimas, jų sugebėjimai galėjo atkreipti palankią valdovo akį. Tai nutikdavo ne tik vietiniams pavaldiniams, bet taip pat ir kitagenciams. Pabėgęs iš Riazanės, Ostafijus rado tarnybą pas Mindaugą, 1281 m. žiemgalių kunigaikštis Nameisis vedė lietuvius į Sembą¹⁹. Šiuos sprendimus lėmė praktiškasis mastelis, o ne giminystės laipsnių artumas.

Kariauna kaip institutas, nesutampantis su giminės organizacija, buvo įtampos tarp priklausymo giminei ir ištikimybės karvedžiui židiny. Būtent tos įtampos poveikis buvo lemiamas kuriant Lietuvos valstybę, kas užbraukė gentinę-giminę epochą. Kuo mūsų klausimui svarbi Treniotos mirtis? Tragiško Mindaugo likimo taip pat sulaukė du jo sūnūs, Ruklys ir Rupeikis, kurių vienas buvo tiesioginis sosto įpėdinis. Lietuvos monarchija, nužudžius valdovą, nesugrįžo į priešvalstybinę būklę, sostas buvo tapęs įvykusiū faktū. Nors Treniota kvietė Tautvilą pasidalyti Mindaugo palikimą, tačiau jie vienas kito nuoširdumu netikėjo²⁰. Eiliuotosios Livonijos kronikos žodžiais, Treniota “buvo lygiai ir turtingas /ir tiek pat draugų turėjo/ Mindaugas vos jam prilygo”²¹; ir jis tikriausiai pasirūpino pašalinti iš dvaro savo pirmtako artimiausius giminaičius ir šalininkus, kurie jam keltų rimtą keršto grėsmę. Pavojus tykojo visiškai netikėtai. Treniotai einant į pirtį, jį nužudė Mindaugo kariai - “koniusi mindovgovi i porobci”²². Pasinaudodamas kariauninkų ištikimybe, Mindaugas sugebėjo sukondensuoti giminės solidarumą ir nelaisvosios šei-

¹⁶ PSRL. t.2, p. 195: “... Se bo beša liudie mindovgovi i vojevoda ich Chval ... i Sirvid Riuškovič ...”

¹⁷ Kryžiaus karai, p. 82; PSRL. t.2, p. 188.

¹⁸ Wigandi, p. 9: “Rex eciam, Wytan mala suscepit vix fugiens interfectus esset et capite truncatus manu cuiusdam fortis cruciferi ...”

¹⁹ PSRL. t.2, p. 200; Kryžiaus karai, p. 165.

²⁰ Between, p. 5.

²¹ ELK, p. 259-260.

²² PSRL, t.2, p. 202.

mynos tarnišką paklusnumą. Dėl šios priežasties jo sūnui Vaišelgai lengvai pavyko sutelkti savo tėvo kariauninkus, draugus²³. Nelaisvosios šeimos modelis suvienijo ir giminaičius, ir kilme svetimus, laisvuosius ir nelaisvuosius. Treniotos negebėjimas apsisaugoti buvo apmokėtas jo gyvybe.

Vertikalūs ryšys tapo dominuojantis ir jis gali būti, smarkiai neperdedant, eksplikuotas tėvo-sūnaus²⁴ ir davimo-gavimo santykių kategorijomis. Kariaunos vadas rūpinasi kariauninku, o šis remia vadą. Kario ištikimybė būdavo pasiekama per jo aprūpinimą visa kuo. Tai tikriausiai bylojo Vytenio lūpos, kai jis kreipėsi į nelaisvėn patekusių krikščionis, kviesdamas juos būti atsidavusius, o jis esą viskuo juos aprūpinsias²⁵. Toks rūpinimasis, ko gero, persmelkdavo visas kariauninko gyvenimo sritis. Ibrahimas ibn Jakubas mini, kad lenkų valdovas Mieška lemdavęs, ką vedavo ar už ko tekėdavo jo kariauninkų sūnūs ar dukros²⁶. Kronikininkas Orderikas pasakojo, kad Anglijos karalius Henrikas I ištikimais tarnavusius karijus apdovanodavęs ne tik turtais, bet ir žuvusiųjų žmonomis ir dukromis²⁷. Panašų didžiojo kunigaikščio valios prasiskverbimą išduoda Jogailos 1387 m. privilegija Lietuvos bajorams, leidžianti savo nuožiūra tekinti dukteris, o Vaidilos ir Algirdo dukters Marijos sutuoktuvės remtų šio papročio senumą. Kunigaikštis ir jo palydovai maitindavosi keliaudami po kraštą, o ilgainiui iš vaišinimo papročio išsirutuliojo pasėdžio prievolė²⁸. Puotavimas prie bendro stalo buvo svarbi kariauninkų gyvenimo dalis; kituose kraštuose tai atspindi terminas “bucellarii” (duonos valgytojai), kuriuo būdavo pavadinami didikų klientai²⁹. Aprūpinimas ginklais siekia dar Tacito aprašytą senovės germanų praktikuotą ginklų įteikimo jaunuoliui ritualą, ženklinantį jo brandą³⁰. Karolingų laikų šaltiniai atskleidžia daug ką paaiškinančią detalę. Valdovo parūpinti kariui ginklai, pastarajam žuvus ar pereinant tarnauti pas kitą siuzereną, turėjo

---

²³ PSRL. t.3, p. 58: Vaišelga “... sevkupi okolo sebe voi otca svojego i prijateli ...”

²⁴ Dudy G. Evropa v srednije veka. Smolensk. 1994, p. 17-22.

²⁵ Wigandī, p. 7: “Omnes vos captivi mei modo debetis mihi adherere et mecum contra fidem pugnare cristianum et ego subveniam vobis in omnibus ...”

²⁶ Studia, p. 371-372.

²⁷ Chivalry, p. 68.

²⁸ Jurginis J. Baudživos įsigalėjimas Lietuvoje (toliau - Įsigalėjimas). V., 1962, p. 177. ir 191.

²⁹ Contamine P. La Guerre au Moyen Age. (toliau - La Guerre). Paris. 1992, p. 96. Atitinkamai senjorai - “hlaford” - duonos davėjai, p. 97.

³⁰ Chivalry, p. 66.

būti gražinti, idant valdovas galėtų juos suteikti kuriam kitam. Šie brangūs ginklai - kalavijas, žieduotis, šalmas - buvo išskirtinumo ženklai, nes eilinio kario ginklai, kaip minėta, buvo skydas ir ietis³¹.

Kariaunos sudėtis kito, ji buvo nuolat atnaujinama; žuvus draugams, jų vietos nelikdavo vakuojančios. Vadinas, kariaunoje dominavo jauni, nevedę vyrai - "pačiame jėgų žydėjime"³². Jų kilmė buvusi marga - nuo šeimynykščio iki nobilio, tačiau ryši su valdovu lėmė ne tiek jų kilmė, kiek tarnavimas. Būdami visa kuo priklausomi ir turintys šokią tokią socialinę perspektyvą, kariauninkai buvo valdovo atrama, kiti jiems ištikimybė neprilygo, būdami gerai ginkluoti kariai, jie buvo kovingiausia karių dalis. Gresiant mirtinam pavojui, kunigaikštis Margiris savo palydovų buvo pridengtas skydais³³. Ne tiek svarbu, kad tokia ištikimybė grįsta paklusnumu, o ne riteriško kodekso intertišku suvokimu, tačiau jos įtaka yra svarbus veiksnys kovos įsipareigojimams. Šių karių ryžtas kovoti tampa pastovesnis priklausomai nuo žygio - grobio ar keršto - pobūdžio, dievų valios ir pan. Skirtumas tarp XIII a. pr. karių ir XIII a. II pusės didžiojo kunigaikščio karių taptų akivaizdesnis palyginus atotrūkį tarp Žvelgaičio gyrimosi ir jo darbų bei Traidenio grasinimų livoniečiams ir jo kariuomenės pergalių, juolab kad ir sunkių, Karūzos ir Aizkrauklės mūšiuose³⁴.

Kuršių kariuomenė kovų prie Rygos metu daugiau laiko praleidžia laidodama savo žuvusius nei ištis kovodama³⁵. Traidenio kariuomenė, sunkiai laimėjusi Karūzos mūšį, nepasirūpina tokia "smulkmena" (!) ir palieka ant ledo daugiau nei pusantro tūkstančio žuvusių karių nepalaidotų³⁶. Vadovaudamasis tuo, kas parašyta, manyčiau, jog P.Dusburgiečio literatūriniai posakiai apie pasikorusius dėl nesėkmės lietuvius nepagrįsti³⁷. Vienas Ragainės pilėnas, ketinęs išduoti Lietuvos valdovui Skalvių pilį, tikisi įgyti pasitikėjimą, laiduodamas gyvybe numatomą žygį (sub pena capitis)³⁸. Atsakomybė galva tapo realybe.

---

³¹ Ten pat, p. 67.

³² Įsigalėjimas, p. 122.

³³ Wigand, p. 51: "Rex tamen a suis clientibus cum schutis protectus ..."

³⁴ Liv - Esth - Curländisches Urkundenbuch nebest Regesten, Herausgegeben von Dr. Fr. G. von Bunge, Bd.I.Reval, 1835. sk. 628: "Quibus rex respondit animo indignanti: "... videbitis respectu illius, quod ... peragramus in futuro".

³⁵ HCL, p. 318-320.

³⁶ ELK, p. 289.

³⁷ SRP, p. 153: "Alii fugerunt, et in solitudie quidam pre tristicia se suspenderunt ..." ir pan.

³⁸ SRP, p. 157.

Pašauktinės kariuomenės formavimas

Susikūrus valstybei, didžiojo kunigaikščio valdžia įsitvirtino netolygiai ir skirtingu laiku palietė skirtingas jo valdas tiek teritoriniu, tiek socialiniu aspektu. Valdžios įtvirtinimo įrankis buvo kariauna, kuri, H.Łowmianskio teigimu, buvo pagrindinis valstybės sudarymo veiksnys¹. Ji buvo šios iniciatyvos kilimo šaltinis. Valstybė buvo kuriama ne tiesiogiai giminei bendruomenei priklausančiomis priemonėmis. Inicijuojantis veiksmas sukėlė procesą, kurio eiga žymi visuomenės struktūros kitimą, derantį karo poreikiams. Vis dėlto čia susiduriame su tam tikra dialektika, kai veiksnys yra veikiamas. Tatai H.Łowmianskio yra pavadinama vienu iš daugelio “abipusio įtakojimo” pavyzdžių³.

Ankstyvosios valstybės stadijose maždaug apie 13 a. vidurį karinių pajėgų telkimo centrui nors yra tie patys - kariauna ir žemės kariuomenė, - tačiau jau vyksta ir tam tikri pokyčiai, įveikiantys išcentrines tendencijas. Išcentrinės tendencijos buvo tvirtinamos kuriant hierarchinę kariaunų struktūrą ir nuginkluojant liaudį.

Minėta, kad Mindaugas pirmiausia turėjo įveikti jam priešaraujantį kariaunas. Nežuvusios, iš krašto nepabėgusios jos turėjo jam paklusti ir įeiti į didžiąją kariauną. Šiuo metu didžiojo kunigaikščio kariuomenė yra jam paklususių kariaunų visuma. Ši kariauna plačiąja prasme buvo valdovo patikėtinių rinkimo arena. Sunku pasakyti, iš kur daugiau kilo jo valios vykdytojų - iš asmeninės didžiojo kunigaikščio kariaunos ar iš jam paklususių kariaunų vadų. Iškilti galėjo tiek paprastas valdovo aplinkos žmogus, ką rodo Vaidilos ar vokiečių riterio Gedimino belaisvio pavyzdys⁴, tiek didžiojo kunigaikščio valdžią pripažinęs vietinės diduomenės atstovas ar kunigaikštis, ką rodo Parbaus pavyzdys⁵. Karinė ir valstybinė tarnyba buvo tarpusavyje glaudžiai susipynusios, todėl iš tos pačios aplinkos buvo skiriami ir karo žygių vykdytojai, atskirų kariaunų vadai, kaip Sirvydas ir Chvalas ar Traidenio broliai⁶.

---

¹ Studia, p. 267.

² Istoki, p. 248: “Pričiom v takoi stepeni, čto nie obščestvennyje potrebnosti diktovali formy vedenija voiny, a struktura samovo obščestva byla podčiniena potrebnostiam voiny”.

³ Początki, p. 151.

⁴ Studia, p. 171; Gediminas, p. 101-104.

⁵ Kryžiaus karai, p.97, 102.

⁶ PSRL. t.2, p. 195. ir sk.p. 871.

Kariaunų hierarchija užtikrino kariauninkų verbavimo krypties vienitumą, tuo užkirsdama kelią lygiagrečiai formuotis vienai ar kelioms, tolygioms ar subordinuotoms kariaunoms. Treniotos atvejais rodo ir silpnasias, ir stipriasias ankstyvosios monarchijos puses.

Vieno valdžios šaltinio, paremto vienos kariaunos dominavimu, išsikristalizavimas sutelkė galią dinastijos ir valdovui artimiausių žmonių rankose ir kartu nutildė genties sueigose kilmingųjų, galėjusių manipuluoti liaudimi, kuri neturėjo sugebėjimo valdytis, tuo labiau valdyti, balsą⁷. Galbūt šiuos pokyčius galime sieti su pirmuoju liaudies nuginklavimo etapu. Nuginklavimas nesuprastinas pažodžiui: niekas iš bendruomenininkų jų turimų ginklų neatiminėjo, tai reiškė, kad jų kaip pavaldinių padėtis nesikeičia. Didžiojo kunigaikščio kariauna įgauna persvarą, garantavusią jai viešėjimą, nestabdomą pasipriešinimo pavojaus. Senasis atvykusio kunigaikščio paprotys virto posėdžio prievole: “apdovanoti” yra būtina. Grobio žygis praranda būtinybės akcentą, kai grobis yra namuose, o ne svečiuose. Valdovo dispozicijai priklausantys ištekliai užtikrina nuolatinės ir gausios kariaunos išlaikymą, kuri savo ruožtu laiduoja išteklių srauto nenutrūkstamumą. Atsirado galimybė įvesti “naujoves” transformuojant “senovę”.

Prievolių įvedimas yra tiesiogiai susijęs su feodalinės pašauktinių kariuomenės valdovo formavimusi. Kario išėjimas iš kariaunos dėl amžiaus, vedybų ir panašių priežasčių buvo pasitraukimas iš aktyvaus karinio gyvenimo ir sugrįžimas į aplinką, iš kurios išeita. Pašauktinė kariuomenė rėmėsi pamatu, garantuojančiu kario pasirengimo lygį nepriklausomai nuo jo asmeninių santykių su valdovu. Didžiojo kunigaikščio asmeninei kariaunai būdingi keturi klasikinės kariaunos bruožai. Tuo tarpu pavaldžioms kariaunoms valdovo atžvilgiu stigo bendro gyvenimo prie vieno židinio bruožo, tačiau tiesioginio vado atžvilgiu jos turėjo visus keturis aukščiau minėtus bruožus. Čia turime reikalą su išsklaidytos kariaunos reiškiniu⁸. Valdovui pavaldžių kariaunų lokalizacijos vieta buvo atskiros pilys, iš kurių buvo vykdoma jo valdžia⁹. Dėl šios priežasties tokios kariaunos yra vadinamos vietininkų kariaunomis. Didžiajam kunigaikščiui atsakingas vietininkas rūpinasi pilies išlaikymu ir funkcionavimu. Keliau-

---

⁷ Studia, p. 169.

⁸ Początki, p. 170.

⁹ Miskiewicz B. Podstawowe etapy rozwoju polskich sił zbrojnych do połowy XV wieku/SMHW. 1982. t. 25, p. 54.

jančios kariaunos nereguliariai renkamas posėdis virsta stacija, nustatyto kiekio ir kitų gėrybių duokle, valstiečių suvežama į pilį¹⁰.

Dėl rašytinių XIII a. šaltinių, liečiančių rytų Lietuvą, stokos bandykimė pasekti didžiojo kunigaikščio pilių formavimosi proceso Panemunėje pėdsakais. Žinome, kad Lietuvos didysis kunigaikštis tiesiogiai valdė pietų ir pietryčių Lietuvą - domeną, Šiaurės Lietuva ir Panemunė pripažino jo nominalią viršenybę, o Žemaitija tik pakluso. Vadinasi, Panemunės regionas gentinės organizacijos vienvaldiškumo įveikimo problemos atžvilgiu yra informatyvus.

Apie XIII a. vidurį per karus su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu išnyko žemaičių kunigaikščiai ir žemių valdymą perėmė vietinė diduomenė. Kadangi tarpusavyje diduomenė sutarė, jos aktyvų pasipriešinimą išorės pavojui liudija, tarkim, Durbės ir kitos pergalės prieš Kryžiuočių Ordiną. Tačiau valdymo, paremto sutarimu, pažeidžiamumas yra liūdnai pagarsėjęs. Štai ižeistas Pelužis užtarimo kreipėsi į kryžiuočius ir su jų pagalba atkeršijo už skriaudą, pražudydamas septyniasdešimt kunigaikščių¹¹. Priešininkų vidinės nesantaikos išnaudojimo pasekmės gali būti nebepataisomos. Raginės komtūras Liudvikas Libencelė nuolatiniais antpuoliais privertė lietuvius, gyvenusius Nemuno pakrantėje nuo Neries upės iki Lamatos žemės, mokėti duoklę, o jo patraukti Žemaitijos kilmingieji į kovą prieš Lietuvos karalių kurstė paprastus žmones¹². “Susigiedojimo” užuomazgos nuslopino didžiojo kunigaikščio reakciją. Tai siejama su Gedimino pilies pastatymu Pagraudės valsčiuje ir vietininkų Mantsoto, Sudargo ir Mažono veikla Žemaitijoje¹³. Atspara panašiai grėsmei turėjo būti pilių sistemų panemunėje ir prie Jūros upės sukūrimas. Kol kas keletas žodžių apie bendruomenines pilis.

Baltų genčių teritoriją sudarydavo žemės, o pastarąsias - valsčiai. Kiekviename valsčiuje būdavo po vieną pilį. Šių pilių statyba, priežiūra ir gynyba buvusi visų bendruomenininkų reikalas. Šiuos karius J.Jurginis

---

¹⁰ Įsigalėjimas, p. 178.

¹¹ SRP, p. 149.

12RP, p.159:”...eciam nobiles per quos Semethia tunc regebatur, populum communem contra regem Lethowinorum provocarent, sic quod pluribus vicibus convenerunt contra regem ad bellum, ubi aliquando in uno conflictu centum vel CC vel plures ex ulraque parte caderent intefecti”.

¹³ Gediminas, p. 16-18.

vadina bendruomenės nariais - pilėnais¹⁴. Taikos metu, kas būdavę retas reiškiny, tokios pilys greičiausiai visiškai ištuštėdavo. Pavojaus atveju jose slėpdavosi apylinkės gyventojai. Valsčiaus sueigoje sprendžiami pilies gynimo klausimai. Vienas kuris nobilis tam tikram laikui paskiriamas atsakingu už pilį, paskui jo pareigos pavedamos kitam¹⁵. Tuo metu pilyje galėjo būti keli kilmingieji, ką remtų Sudargo sūnaus pakliuvimas į nelaisvę Draikai išdavus Aukaimio pilį kryžiuočiams¹⁶. Aukaimio pilies išdavikai Draika ir Svirtilas ar Pūtvės pilėnas Spūdas tik kryžiuočių padedami galėjo jiems “perduoti” pilis¹⁷. Šie pilėnai yra žemės kariuomenės kariai.

Sąvoka “pilėnai” (castrenses) yra alternatyvi, galinti reikšti ir pilyje esančius žmones, ir socialinį sluoksnį¹⁸. Prūsų Rogovo pilaitės gynėjai vadinami pilėnais, lietuvių Kolainių pilies įgula - taip pat. Kokybinį skirtumą galime suvokti, palyginę organizacinį skirtumą su aprašytuju aukščiau.

P.Dusburgietis aprašo lietuvių pilių saugojimo paprotį: tam tikrą laiką, mėnesį ar daugiau, pilis yra saugoma karių, kurie keičiami kitų ir t.t.¹⁹ Šie kariai vadinami apsiginklavusiais (armigeros), o juos paskiria ne genties sueiga, bet didysis Lietuvos kunigaikštis; suprantama, kad asmeniškai valdovas netvarkė kiekvienos pilies, tai buvo pavedama vietininkams. Vietininkų ir jų artimų giminaičių veikimas išvien, kaip antai: Skaldonis, Surmino brolis, žūsta laivų kautynėse ties Veliuona, Mažono brolis gynė Žiesdytės pilį²⁰, minėtas Sudargo sūnus remtų prielaidą, kad galbūt vietininkai - tai tam tikrų giminių, įgavusių ypatingą valdovo pasitikėjimą, nariai. Lietuvių valdovo turtų valdytojas, patekęs į nelaisvę, ža-

---

¹⁴ Įsigalėjimas, p. 89.

¹⁵ Plačiau žr. Studia, p. 335-339.

¹⁶ SRP, p. 167.

¹⁷ PŽK, p. 250. ir 255.

¹⁸ Pašauktinės broožai, p. 64.

¹⁹ SRP, p. 174: “Consuetudo ista apud Lethowimos in custodia castrorum, que sunt in terminis constituta, quasi communiter obsrvatur. Rex eorum ordinat aliquos armigeros ad custodiam alicujus castri ad terminum unius mensis vel amplius, quo completo recedunt, et alii sepeverniunt ad custodiam supradictam”.

²⁰ PŽK, p. 263 ir Gediminas, p. 17.

dėjo kryžiuočiams, prisiekdamas galva, perduoti Gardino pilį²¹. Kryžiuočiai už savo patiklumą, kokį rodydavo Draikai ar Svirtilui, patys vos nesumokėjo gyvybėmis. Surminas, Kolainių pilies seniūnas (capitaneus), vadovauja pilėnams, kuriuos P.Dusburgietis vadina “karingais vyrais” (viri bellicosi)²². Dažnai vartojami epitetai “geriausieji”, “rinktiniai”, “stiprūs”, “prityrę”, apibūdinantys tiek pilių gynėjus, tiek žygiuojančius į priešo teritoriją, yra taikomi tiems patiems kariams. Kaip galime spręsti iš Vytenio įsiveržimo su 800 karių į Lenkiją, tai buvo jo asmeninės kariaunos grobio žygis²³. Tuo tarpu Voplaukio mūšyje jo kariuomenę sudarė 4000 rinktinių vyrų²⁴. Pasakyti, kad šiame žygyje dalyvavo ne vien asmeninė didžiojo kunigaikščio kariauna, nepakanka. Prisiminkime viršgentinės karinės organizacijos sukūrimą.

Raginės kontūras Konradas Štangė su nedaugeliu karių žygiavo Veliunos pilies link. Kryžiuočiai pasiuntė į priekį žvalgybą, kad iširtų pilėnų būklę (ut investigaret statum castrensium)²⁵. Sužinoję, kad visoje pilyje pilna karių, jie sutriko. Ko gero, ten jų buvo daugiau nei įprastai. Kolainių pilyje nuolat budėdavo 120, Bisenės - apie 80 karių. Pilies įgulos, kuriai grėsdavo antpuolis, perduotas pavojaus signalas sutraukdavo į pagalbą kitų pilių gynėjus. Galbūt taip galime suprasti svečių (hospites) termino vartojimą, žymintį ne šiaip svečius - vargu ar kryžiuočiams puolimo metu rūpėtų tokius išskirti, - bet kitų pilių įgulos karius, esančius užpultoje pilyje. Balgos komtūrai Henrikui Cutsvertui priartėjus prie Veliunos pilies, joje buvę svečiai smarkiai įniršo ir ginkluoti metėsi persekioti²⁶. Toliau aiškėja, kad bent dalis svečių buvo raiteliai

---

²¹ SRP, p. 177: “Hoc tempore quidam Lethowinus, qui camerarius fuerat regis Lethowinorum captus detinebatur in castro Balga, qui sub pena capitis sui obligavit se castrum Gartham tradere in manus fratrum, si a vinculis solveretur. Cui fratres credentes... ipsam abire libere permiserunt. Sed dum veniret ad regem, de his omnibus premunivit eum”.

²² SRP, p. 152.

²³ SRP, p. 156.

²⁴ SRP, p.176: “...Vithenus rex Lethovie .... cum IIII milibus virorum preelectorum intravit terram Prussie”.

²⁵ SRP, p. 157.

²⁶ SRP, p. 155: “...et ordinatis insidiis fratres de Raganita cum suis armigeris erecto vexillo processerunt ad dictum castrum, in quo tunc multi hospites fuerunt, qui, ex hoc multum indignati, armata manu ipsos hostiliter sequebantur...” pastebimas tokių įgulų aktyvumas, p. 152, 160, 172.

iš Aukaimio pilies. Kryžiuočiai, staigiai nužygiavę minėtos Aukaimio pilies link, ten susidūrė tik su pėsčiaisiais kariais, nes, kaip pažymi P.Dusburgietis, šio valsčiaus raiteliai prieš vieną dieną buvo išvykę į Veliuoną, išgirdę brolių sukeltą triukšmą²⁷. Būtent raiteliai yra karių dalis, žygiuojanti už savo valsčiaus ribų ar į priešo teritoriją.

Tuo tarpu išsiskiria trisluoksnė karių hierarchija: tarp raitelių – “rinktiniai” kitų raitelių atžvilgiu, pastarieji - “rinktiniai” pėstininkų atžvilgiu²⁸. Mechanizmas, skiriantis bendruomenės karius raitelius ir karius pėstininkus, ėmė veikti dėl turtinės diferenciacijos, kurią didino ne atsitiktinis praturtėjimas grobio žygyje, bet ilgalaikis karo ir darbo prievolių vyraujantis telkiamasis besiformuojančiuose socialiniuose sluoksniuose²⁹. Darbo ir karo prievolių dualizams išliko iki pat XVI a., tačiau pradiniam etape socialinė poliarizacija³⁰ sąlygojo tarpinio sluoksnio gravitavimą į besiformuojantį feodalų luomą arba į būsimumų baudžiauninkų klasę. Pirmiesiems, turtingesniesiems laukininkams darbo prievolės nebuvo didinamos karo tarnybos sąskaita, be to, jie gaudavo dalį valdovo surenkamos centralizuotos rentos³¹. Antrieji pakeldavo ant savo pečių pirmųjų išlaikymo našta. Dėl tokios socialinės konjunktūros buvę kariauninkai likdavo kariais, turtingesnieji laukininkai tapdavo jais, ir, būtinai pabrėžtina, raitelių lygio kariais. Manychiau, kariaunos įtaka, nelikviduojanti giminstės ryšių svarbos, bet apibrėžianti erdvę, kurioje galioja turto ir tarnybos kategorijos, pasiekė bendruomenės organizacijos lygmenį. Čia vien prigimtis nedeterminuoja, kad koks žmogus gimęs šiame pasaulyje, toks bus ir aname³². Tai buvo pervalka, kuria į prigimtinio elito būrį įsiliedavo nebuvę nobiliai pagal prigimtį, bet buvę kariai pagal užsiėmimą. Karių telkimą iš bendruomenininkų patvirtina Ordino maršalas H.Dusmeris, drąsindamas saviškius būsimumū su tais, kurie nesiskiria nuo valstie-

---

²⁷ Ten pat: “sed quia equites hujus territorii pridie iverut ad clamorem, quem fratres circa castrum Junigedam excitaverant solum pedites sequebatur eos...”

²⁸ Pašauktinės broožai, p. 63-64.

²⁹ Ten pat, p. 44.

³⁰ Ten pat, p. 59.

³¹ Gudavičius E. Lietuvos valstybės struktūra Gedimino laikais//Metai. 1992. Nr. 1 p.128.

³² SRP, p. 54: “Credebant enim, si nobilis vel ignobilis, dives vel pauper, potens vel impotens esset in hac vita, ita post resurrectionem in vita futura”.

čių, mat geriausiai lietuvių kariai žuvę ties Bajerburgu³³. Karių gretos taip pat buvo papildomos iš atleistinių³⁴.

Šis procesas garantavo pašauktinės kariuomenės egzistavimą. Su ja sietinas kavalerijos, kaip taktinio kariuomenės vieneto, atsiradimas; žirgas tampa kovos priemone³⁵. Vytenio kariuomenei 1311 m. įsibrovus į Varmės vyskupystės žemes, kryžiuočiai drįsta ją užpulti tik surinkę pagrindines jėgas³⁶. Didesnį karingumą lydėjo atitinkami organizaciniai pokyčiai, kai šalia atskirų žemių³⁷ ar net pilių igulų³⁸ užpuolimų tampa įprasti valstybės masto žygiai³⁹. Organizacija, perimdama pavienių teritorinių junginių lokales tradicijas, buvo reali politinę įtaką užtikrinanti jėga. Artėjantiems su magistru Medvėgalio pilies vyresniesiems buvo aišku, kad jie nebus išgelbėti, jei nebus apsaugoti nuo didžiojo kunigaikščio pykčio ir jėgos⁴⁰. Taigi kryžiuočių paskirų teritorijų užėmimo taktika buvo šachuota ir nuo užkariavimų pereita prie ilgalaikio karo, kurio naikinamieji metodai abiejų priešininkų pasidarė panašūs⁴¹.

---

³³ LKK, p. 85 ir žr. Kariuomenės bruožai, p.21. išn. 83.

³⁴ Wigandī, p. 184: *Bayores et libertini terram vestant igne...*

³⁵ Kariuomenės bruožai, p.20.

³⁶ Ten pat, p. 21.

³⁷ SRP, p. 173: *“Frater Voz...audiens quod Carsowite cum exercitu profecti essent contra fratres de Memela...”*

³⁸ SRP, p. 154: *“...fratres diverterunt iter suum versus castram Mederabam, de quo cristifideles multa incommoda passi fuerunt.*

³⁹ SRP, p. 151 *“...rex Lethowinorum cum octo milibus equitum intravit terram Sambiensem...”*

⁴⁰ Wigandī, p. 18: *“eo tempore multi pagani maiores de Medwalgen tract ant cum magistro, quod si eos a furore et potencia regis securare posset, omnes vellent ei obedire quia aliter non possent salvari; et abierunt pagani at revertuntur in pristinum errorem, sicut canis rediens ad vomitum”.*

⁴¹ Łowmianski H. *Agresja zakonu krzyżackiego na Litwę w wiekach XII-XV//Przegląd Historyczny, t.XLV. 1954, p. 348, 351.*

I Š V A D O S

Darbo užmojo išeities taškas - XIII a. pr. lietuvių gentinė karyba, o chronologinė riba - XIII a. pab.-XIV a. pr., žyminti kokybiškai naujos pašauktinės kariuomenės formavimąsi. Visus faktus siejantis dalykas yra valstybės susidarymo procesas. Išskiriamos dvi šio proceso dalys: laikas prieš valstybės susikūrimą ir po jo, tačiau ne tiek chronologine, kiek tipologine prasme. Pradiniame etape karinės energijos telkimo centrai buvo du: visuotinis visų žemės vyrų šaukimas krašto gynybai ir kilmingųjų kariaunos, kurių pobūdis buvo ofenzyvinis. Kariaunai karinė veikla imanentiška, todėl jai teikiamas pagrindinis dėmesys.

Žodžiais “karingumas kaip pyktis” gentinė lietuvių karyba apibūdinama dėl kelių priežasčių. Pirmiausiai į akis krenta grobio žygio visuotinumas, su kuriuo genetiškai yra susijusi to meto lietuvių karyba, pritaikyta grobti. Netikėtas antpuolis ir staigus traukimas buvo pagrindinė taktika. Tokia taktika žymi svarbų momentą: kario ginkluotos kovos su beginkliu vyravimą, o tai lemia, kad kaupiama patirtis yra labiau medžioklinė negu militarinė. Patirties stoka paaiškina karių vengimą susidurti akis į akį su ginkluotu priešininku ir vangų kovojimą priversti kovoti. Savos rikiuotės neturėjimas būdavo atsveriamas pastangų suardyti priešo rikiuotę, priverčiant jį kautis jam nepalankiomis aplinkybėmis gairališkose kautynėse. Tokių kovų gynybinis pobūdis ryškus tada, kai iš anksto pastebėjus atsivejančius būdavo apsikertama miške.

Žygyje lietuvių karį galime pavadinti raiteliu, o mūšyje - pėstininku. Vadinas, žirgas visų pirma buvo transporto priemonė, o karys - raitas pėstininkas.

Dėl vokiečių riterių ordinų agresijos kintanti geopolitinė padėtis bei vis intensyvesnė lietuvių karinė veikla kaimyniniuose kraštuose dažniau tiesioginių karių susidūrimą su kariais. Būtent šiuo atveju reikia paminėti rikiuotės užuomazgą, kuriai pradžia davė pėstieji, nuo žirgų nulipę kariai, o jos pačios nedidelis manevringumas savo funkcija yra artimas sukirstų medžių užtvarai. Vyraujantis raitelių vaidmuo ir toliau - bėgančio priešo persekiojimas.

Gladius karo susijimas su kasdienybe žymi menką karo dimensijos išsikristalizavimą, jos susipynimą su papročiais, apeigomis ir pan. Tradicinę visuomenę persmelkianti maginė pasaulėjauta buvo naši dirva alogiškai karo - tarsi likimo spėjimo - eigai, kurio kilimo šaltinis būdavęs kraujo

kerštas, agresyviai akcentuota kalėdojimo, medžioklės ar vogtinių vestuvių lytis. Išcentrinių tendencijų slopinimo mechanizmas buvo kuriamas dvejopai: kuriant hierarchinę kariaunų struktūrą ir nuginkluojant liaudį.

Kariauna buvo įtampos tarp priklausymo giminei ir ištikimybės vadui židinys. Kariauninkų telkimo principas buvo kraujo arba dirbtinė giminystė. Mindaugas, savo valdžią įtvirtindamas karine jėga, padarė ryžtingą žingsnį dirbtinės giminystės primato iškelimo prieš kraujo giminystę ir sugebėjo asmeninėje kariaunoje susieti giminės solidarumą ir tarnišką paklusnumą. Valdovas ir karvedys susilieja į vieną asmenį, kurio padėtis pakeičiama mirties, bet ne genties sueigos. Šitai buvo užkirsta galimybė kurtis lygiagrečioms valdžios židiniams. Kitų kunigaikščių kariaunos privalėjo paklusti ir įeiti į didžiąją kariauną. Konstatuodami kariauną peržengus tiesioginio asmeniškumo savybę, susiduriame su išsklaidytosios kariaunos atveju. Didžioji kariauna buvo valdovo patikėtinių rinkimo arena. Iš jos kilo vietininkai, didžiojo kunigaikščio valią vykdę reziduodami atskirose pilyse.

Kariaunų hierarchijos nusistovėjimą galime sieti su pirmuoju liaudies nuginklavimo etapu, kai jos kaip pavaldinių klasės dalis tampa nebeatšaukiama. Antrasis nuginklavimo etapas susijęs su pašauktinės kariuomenės formavimusi.

Kariaunos principas, transcenduojantis prigimties ribas, pasiekė bendruomeninės organizacijos lygmenį, pradėdamas skirti karo ir darbo prievoles, kuo buvo padarytas kokybinis raitelių ir pėstininkų bendruomenininkų skirtumas. Ši skirstymo sistema garantavo pilių su nuolatinėmis pilėnų įgulomis funkcionavimą, ribojantį vietinį partikuliarizmą, taip pat kavalerijos atsiradimą.

Karingumas kaip jėga ima įgyti kontūrus.

Kryžiuočių Ordino sustojimą ties Nemunu lėmė ne valsčiaus ar žemės, bet valstybės masto organizacijos veikimas.

Rašytiniai šaltiniai

- Scriptores rerum prussicarum. Leipzig, 1861. Bd. I (SRP)
Prūsijos žemės kronika, V., 1985.
Geneich Latvijskij. Chronika Livonii. M., L., 1938. Henrici Chronicon Livoniae (HCL).
Livonijos kronikos. V., 1991.
Eiliuotoji Livonijos kronika (ELK). Lietuvos Istorijos instituto vertimas į lietuvių kalbą; mašinraštis.
Chronicon seu Annales Wigandi Marburgensis; ed J.Vooigt et E.Raczynski, Poznaniae, 1842.
Liv-Esth-Gurlandisches Urkundenbuch nebst Regesten, Herausgeben von Dr. Fr. G. von Bnge, Bd.I, Reval, 1853.
Tacitas P.K. Rinktiniai raštai. V., 1972.
Jordan. O proischoždienii i diejianiach gietov. M., 1960.
Drievnie - anglijskaja poezija. M., 1982.
PSRL - Polnoje sobranije Ruskich Lietovisei (PSRL), t. 1, 1927, t. 2 1843, t. 3 1841, t. 4 1915, t. 4 1917, t. 7 1856, t. 10 1965, t. 15 1863.

L i t e r a t ū r a

- Lietuvių karas su kryžiuočiais. V., 1964.
Ascikas K. Lietuviškas skydų tipas//Mokslas ir gyvenimas. 1978, Nr. 12, p. 26.
Baldžius J., Vogtinės vestuvės - "Darbai ir dienos", IX, K., 1940.
Batūra R. Lietuviškos taktikos reikšmė Žalgirio mūšyje. //Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Nr.1. V., 1993, p. 65-77.
Dubonis A. Du šimtai pskoviečių Saulės mūšyje. //Lithuanistica 1990. Nr. 1, p.13-23.
Ekdahl S. Jono Dlugošo "Prūsų vėliavos" Žalgirio mūšio šaltinis. V., 1992.
Gudavičiaus E. Kryžiaus keliai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje. V., 1989.
Gudavičius E. Dėl lietuvių žemių konfederacijos susidarymo laiko. // Istorija. Nr.24. V., p. 12-29.
Gudavičius E. Lietuvos valstybės susidarymo reikšmė Vokietijos "veržimesi į Rytus". // Lituanistica. 1990. Nr.3, p. 21-29.

- Gudavičius E. Lietuvos valstybės struktūra Gedimino laikais. // *Metai*. 1992. Nr.1, p. 125-129.
- Gudavičius E. Kelios pastabos apie lietuvių taktiką Žalgirio mūšyje. // *Karo archyvas*. Nr.13, p. 34-43. V., 1992.
- Gudavičius E. Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai. // *Ten pat*, p. 43-118.
- Ivinskis Z. Lietuvos istorija. V., 1991.
- Jurginis J. Baudžiamos išgalėjimas Lietuvoje. V., 1962.
- Kučinskas A. Kęstutis. V., 1988.
- Mažeika R. Prekyba ir taika mirtis zonoje. LKMA. V., 1993. t. 14.
- Nikžentaitis A. Gediminas. V., 1989.
- Nikžentaitis A. XIII-XV a. Lietuvių kariuomenės bruožai. // *Karo archyvas*. Nr.13, p. 3-34. V., 1992.
- Nikžentaitis A. Rašytiniai šaltiniai apie lietuvių pilių sistemą 13 a. pabaigoje - 14 a. pradžioje // *MADA*. 1986. t. 3. (96), p. 51-62.
- Nikžentaitis A. Lietuvių ir žemaičių santykiai 1283-1309 metais. // *Mokslas ir gyvenimas*. 1987. Nr.12, p. 13-15.
- Aščik K. O szyku bojowym bałt?w // *Studia i materialy do historii wojskowości (SMHW)*. 1970. t. 16.
- Łowmianski H. *Studia nad Dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Poznan. 1983.
- Łowmianski H. *Początki Polski*. 1970. t. 4.
- Łowmianski H. *Agresja zakonu krzyzackiego na Litwie w wiekach XII-XV*. // *Przegland Historyczny*. T. XLV. 1954.
- Łowmianski H. *Prusy - Litwa - Krzyzacy*. W., 1989.
- Miśkiewicz B. *Podstawowe etapy rozwoju polskich sił zbrojnych do połowy 15 wieku*. // *SMHW*. 1982. t. 25.
- Paszkiewicz H. *Jagiellonowie a Moskwa*. t. 1. W., 1933.
- Sikorski J. *Zarys historii wojskowości*. W., 1972.
- Wiliński K. *Walki polsko-pruskie w X-XIII w. Ł?dz*, 1984.
- Zajączkowski S.M. *Udział ludności wiejskiej w polskiej wojskowości do połowy 15 stulecia*. // *SMHW*. 1984, t. 27.
- Christiansen E. *The Northern Crusades*. Minneapolis, 1980.
- Keen M. *Chivalry*. London. 1984.
- Mimford L. *The City in History*. N.Y. 1989.
- Rowell S.C. *between Lithuania and Rus?: Dovmont Timofey of Pskov, his life and cult*. // *Oxford Slavonic*.

- Papers. Nex series XXV. 1992.
- Urban W. The Baltic Crusade. Dekab, 1975.
- Urban W. The Samogitian Crusade. Chicago, 1989.
- Der Deutsche Orden, von M.Tumler unter Mitarbeit von A.UDO. Marburg, 1981.
- Contamine P. La Guerre au Moyen Age. Paris, 1992.
- Delbruck H. Istorija voennogo iskustva v ramkach političeskoj istorii. T.3. M., 1933.
- Kardini F. Istoki sriedniekovogo rycarstva. M., 1987.
- Kirpičnikov A.N. Voenoje dielo na Rūsi v XIII-XV v. M., 1976.
- Pašuto V.T. Obrazovanije Litovskogo gosudarstva. M., 1959.
- Huizinga I. Homo ludens. M., 1992. Braudel F. Vriemja mira. T.3, M., 1992.
- Duby G. Evropa v sriednijie vieka. Smolensk, 1994.